

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Katre Mägi

**TÄNAPÄEVASTE VÕTETEGA VALMISTATUD
EESTI MEESTE ETNOGRAAFILISED NAHAST
PEAKATTED**

Lõputöö

Juhendaja: Made Uus, TÜ VKA rahvusliku

tekstiili lektor, kasukameister, BA

Kaitsmisele lubatud.....

Viljandi 2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. LÜHIÜLEVAADE AJALOOST.....	6
2. MÜTSIDE KANDMISVIISID.....	7
3.MÕISTED.....	8
3.2 Käsitsiõmbluste pisted.....	9
4. NAHAÕMBLUSTEHNKA.....	10
4.1.Terasesga õmblus.....	10
4.2 Õmbluste viimistlemine.....	10
4.3 Dubleerimine liimiriidega.....	11
5. KASUTATUD MATERJALID.....	12
6. KASUTATUD TÖÖVAHENDID.....	14
6.1 Nahaõmblusmasinad.....	15
7. ETTEVALMISTUSTÖÖD.....	18
7.1 Nahkade ettevalmistamine.....	18
7.2 Mütsimannekeeni tegemine.....	19
7.3 Mütsi mulaažide valmistamine.....	20
7.4 Tööproovide tegemine.....	20
8. HÄRJASÜDAMEMÜTS.....	21
9. LÄKILÄKI.....	23
9.1 Läkiläki ERM A509:3434.....	23
9.2 Läkiläki ERM 19430.....	25
9.3 Läkiläki ERM A273:199.....	27
9.4 Läkiläki ERM 16168.....	29

10. SOOME MÜTS.....	32
10.1 Soome müts Ruhnu A 509:5308.....	34
11. LONTMÜTS.....	36
12. RUHNU MÜTS.....	38
13. RUMM-MÜTS.....	40
14. MÄRKUSED.....	42
KOKKUVÕTE.....	43
KASUTATUD ALLIKAD.....	45
LISAD.....	47
Lisa 1 <u>Härjasüdamemüts 8 lõikejoonis</u>	47
Lisa 2 <u>Läki-läki 9.1 lõikejoonis</u>	48
Lisa 3 <u>Läki-läki 9.2 lõikejoonis</u>	49
Lisa 4 <u>Läki-läki 9.3 lõikejoonis</u>	50
Lisa 5 <u>Läki-läki 9.4 lõikejoonis</u>	51
Lisa 6 <u>Soome müts 10.1 lõikejoonis</u>	52
Lisa 7 <u>Soome müts 10.2 lõikejoonis</u>	53
Lisa 8 <u>Lontmüts 11 lõikejoonis</u>	54
Lisa 9 <u>Ruhnu müts 12 lõikejoonis</u>	55
Lisa 10 <u>Rumm-müts 13 lõikejoonis</u>	56
Lisa 11 <u>Kulude tabel</u>	57
Lisa 12 <u>Fotod</u>	58
SUMMARY	64

SISSEJUHATUS

„Mõistlik mees ei pane mütsu enne õdagut pääst ärä“ (Eesti vanasõnad 2019).

Talvemütse on meie külmas kliimas alati kantud ja etnograafilised talvised meeste mütsid on enamasti olnud nahksed.

Meeste nahast peakatteid pole seni piisavalt uuritud. Leidub üksikuid kirjeldusi erinevates rahvarõivaraamatutes, aga terviklikku lõigete ja kirjeldustega uurimust pole tehtud.

Rätsepa ja eelkõige praktikuna hakkasid mind huvitama just talviste peakatete lõiked ja õmblustehnoloogia. Kogutud info vormistasin seminaritööks pealkirjaga: „Eesti meeste etnograafilised nahast peakatted 18.–20. sajandi alguseni“ (Mägi, 2019). Töö käigus uurisin, mõõtsin ja kirjeldasin Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) kogudest 19 nahast mütsi. See oli piisav valim andmaks esialgset ülevaadet eritüübilistest peakatetest. Joonestasin iga peakatte lõikejoonise. Nendel kirjeldustel ja joonistel põhineb ka minu lõputöö.

Praegusel ajal ei valmistata meeste rahvarõivakomplektidele nahast peakatteid, enamasti on ülerõivaste juures näha viltkaabut. Samas oleks Eestis kantud lontmüts toredaks lisandiks meeste rahvarõiva täiskomplektile. Selleks, et tulevikus oleks nahkmütside tellijaid, peab neid peakatteid rohkem tutvustama. Pole ka sedalaadi mütside valmistajaid. Olen leidnud vaid ühe lontmütsi pildi OÜ Pileum kodulehelt, kus seda meeste rahvarõivaste juurde lisandiks pakutakse.

Minu lõputöö eesmärk on valmistada kümme erinevat nahast meeste peakatet, mida saaks kanda rahvarõivastega või ka tänapäevaste talveriietega. Esemete valmistamiseks kasutan nii traditsioonilisi kui tänapäevaseid õmblusvõtteid ja materjale. Töö käigus selgitan välja, kui palju saab kasutada käsitsiõmbluse asemel masinõmblust ja millised tänapäevased materjalid annavad parima tulemuse etnograafiliste peakatete jäljendamisel.

Tänapäeval kasutatakse rahvarõivaste valmistamisel enamasti õmblusmasinat. Kanged tulevad enamjaolt vabrikust ja isegi tikandite tegemiseks on hakatud kasutama masinaid. Sealt tulebki küsimus, mil määral hakkab uute võimaluste kasutamine mõjutama etnograafilise rõiva välimust.

Kerts Loite, kellel on magistrikraad rahvusliku tekstiili erialal ja kes juhib rahvarõivaid valmistavat ettevõtet Aale Käsitöö OÜ ning on raamatu „Virumaa rahvarõivad“ (2017) autor, vastab sellele küsimusele järgmiselt:

„Tõepoolest rahvariieete valmistamise juures me kasutame tänapäevaseid tehnoloogilisi vahendeid. Kõige lihtsam – õmblusmasin, mille abil saab kokku õmmeldud nii särgid, käised kui seelikud ja

pikk-kuued. Kui meie esiemadel oleks võimalus olnud kasutada õmblusmasinat, siis oleksid nad seda ka teinud. Niipea, kui õmblusmasinad ilmusid, hakati neid kasutama. Muhukad lausa tikkisid.

Esinemisrõivaste valmistamisel kasutame tihti ka masintelgedel kootud seelikukangast. See on ühest küljest hinna poolest soodsam ja peab tantsijatel tantsupoognaid tehes paremini vastu.

Tikkinud oleme küll kõik käsitsi. Kuigi tean, et tehakse ja olen näinud palju masintikandiga valmistatud rahvariideid. Minu meelest on masinal tikitud Põhja-Eesti imelised käise- ja tanukirjad jäigad ning hingetud, aga see on mu isiklik arvamus. Kardan, et on vaid aja küsimus, kui masinapark ikkagi võidab. Sellest võib päästa ainult mustrite rohkus ja Eesti väiksus. Näiteks Virumaa ligi 270 käiste ja üle 170 tanukirja programmeerimine ei pruugi majanduslikult tasuv olla.

Tänapäeval teevad vaid üksikud friigid endale rahvariided 100% käsitsi. Samal ajal on see friiklus minu meelest poolik, kui kasutatakse tööstuses toodetud materjale (kangas, lõng jt). Kui juba, siis peaks ka lõnga, nii linase kui villase, käsitsi ketrama, sellest telgedel kanga kuduma jne.“ (Loite, 2020)

Toodete väljaarendamisel on oluline valmimiseks kuluv aeg ning materjalide kättesaadavus ja hind. Selleks, et mütside algupärane välimus ei kannataks, tegin enamiku välimisi õmblusi käsitsi ja linase niidiga. Kui aga õmblust näha ei jäänud, kasutasin masinat, näiteks mütsi voodrite õmblemisel. Tegin eelnevalt mitmeid katsetusi erinevate materjalide ja õmblustega.

Teine oluline küsimus on, mis materjale kasutada, et saada autentne tulemus.

Vanasti kasutati mütside valmistamisel taimedega tumedaks pargitud lambanahka. Mütside pealseid määrati tihti tõkati ehk kasetohust valmistatud tõrvaga. Selliselt töödeldud nahkade hankimine oleks üsna keeruline ja kulukas – need tuleks ise parkida, mis on ajamahukas ja teeb naha hinna kalliks. Kodusel teel parkimiseks on vaja sobivat toormaterjali ja töötingimusi, mida mul hetkel pole. Mütsipealseid õmblesin praegusel ajal rõivatööstuses kasutusel olevast kroomnahast. Taaskasutasin vanu nahkjopesid ja mantleid. Karvaga lambanaha lihapoolt toonisin vesialuseliste siidivärvidega.

Lõputöö esimeses kahes peatükis teen lühikese ülevaate meeste talvemütside ajaloost ja kandmisviisidest. Järgnevates peatükkides selgitan töös kasutatud tingmärke ja mõisteid, tutvustan nahast mütside õmblemisel kasutatud tehnikaid, vahendeid ning materjale. Seitsmendas peatükis kirjutan nahkmütside õmblemiseks vajalikest ettevalmistustöödest. Järgnevad peatükid mütsitüüpide kaupa, kus kirjeldan kõigepealt ajaloolist mütsi ja seejärel esitan selle peakatte valmistamise üksikasjaliku ülevaate.

1. LÜHIÜLEVAADE AJALOOST

Seminaritöös „Eesti meeste etnograafilised nahast peakatted 18.–20. sajandi alguseni“ (Mägi, 2019) uurisin ja kirjeldasin I. Mannineni raamatus nimetatud mütsitüüpe: lontmüts, läkiläki, Soome müts, härjasüdame müts, rumm-müts ja lisasin omalt poolt Ruhnu mütsi. Tõin välja erinevate mütside nimetused, nendega seotud ütlemsid ja kombed. Samas uurimustöös andsin ülevaate ka naabermaades kantud talvistest meeste peakattedest. Seetõttu käesolevas töös ma neid teemasid enam pikemalt ei käsitle.

Eesti alade kõige varasemad talvised peakatted pole meie ajani säilinud. Ilmari Manninen oletab, et siin on mehed sarnaselt Hiiu naistega kandnud peakotte. Talvised peakatted on vanemat tüüpi ja valmistatud enamasti nahast. Suvel käidi oletatavasti paljapäi, suviste peakatete kandmise mood tuli hiljem. Levinumate mütside, näiteks läkiläki, ajalugu on pikk ja sellel peakattel on tuntav sarnasus sürjakomi, obiugri ja samojeedi talvemütsidega. (Manninen, 1927, lk 109–110)

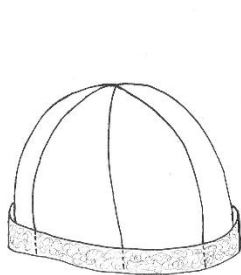
Härjasüdame mütsi (vt joonis 1) nimetab Reet Piiri (2017, lk 225) oma raamatus kõige vanematüübiliseks talvemütsiks.

Läkiläki-tüüpi mütsi (vt joonis 3, 4) võib näha veel tänapäevalgi ja see on üks kõige kauem levinud talvemütsi tüüp.

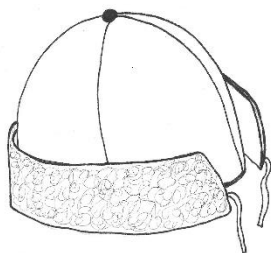
Soome müts (vt joonis 2) või lihtsalt talvemüts, rannamüts, Saaremaal nimetatud ka lakkmütsiks, sai populaarseks 19. sajandi lõpul (Piiri 2017, lk 225).

„Lontmütsi mood jäi Eestis üsna lühiajaliseks, andes ruumi praktilisemale ja ka varasemalt kantud läkiläkile ja noorte seas populaarsele Soome mütsile. Kui läkiläki on praegugi veel kasutusel, siis lontmüts on oma nooremast east hoolimata juba oma aja ära elanud. Varem on need olnud üle terve maa kasutusel.“ (Manninen 1927, lk 112) (vt foto 61)

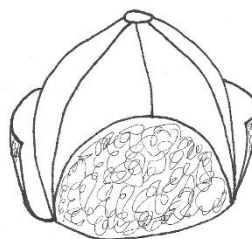
Rumm-mütsi (vt foto 73) on I. Mannineni (1927, lk 112) raamatus kirjeldatud kui Kihelkonna meeste ülli, mis on tasase, punase riidega kaetud pealaega ja kõrgete musta lambanahaga kaetud püstäärtega, pigem silindrikujuline müts.

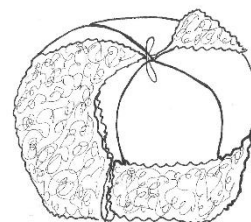
Joonis 1. Härjasüdame müts

Joonis 2. Soome müts

Joonis 3. Läkiläki

Joonis 4. Läkiläki

2. MÜTSIDE KANDMISVIISID

Mütside valmistamise ajal hakkas mind huvitama, kuidas mehed mütsse kandsid ja kuidas need peas istusid. Osadel minu uuritud mütsidel oli mütsipesa sügavus väga väike, aga ümbermõõt suhteliselt suur, seega pidi peakate olema suhteliselt kõrgel pealael ja ulatuma napilt kõrvaotsteni. Samas mõnel teisel juhul vajub müts sügavalt üle kõrvade ja ka laup jääb mütsi sisse. Piltidelt selgub, et olenemata mütsitüübist ongi mütsse väga erinevalt kantud.

Fotol 1 nähtav rummmüts ning fotol 2 ja joonistusel 2 olevad läkiläkid istuvad kõrgel peanupu otsas ning katavad napilt kõrvaotsi. Läkiläکیدel fotol 3 ja joonistusel 1 ning fotol 4 oleval Ruhnu mütsil on palju sügavam mütsipesa ja serv ulatub üle kõrvade, laup on kaetud.

Foto 1.

ERM Fk 213: 234 J. Päsuke

Foto 2.

ERM Fk 209:20 R. Tünn „Tallinna mehed“

Foto 3.

ERM Fk 25:1 Joa mõisa endine kubjas

Joonistus 1.

ERM EJ 145:2 Tartu ümbruskond

Foto 4.

ERM Fk 580:68 C.O. Bulla „Ruhnu mehed“

Joonistus 2.

ERM EJ 58:23 A.Mõttus „Mihkli mees“

3. MÕISTED

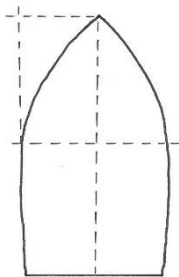
Naha lihapool e mäl – loomanaha karvadeta pool.

Parem pool – eseme välimine õmblusvarudeta pool. Näiteks mütsi voodril on enamasti naha karvadega pool voodri parem pool. Kui mütsil eraldi voodrit pole, nagu härjasüdamemütsi puhul, on karvaga nahapool pahempool, sest seal on õmblused näha.

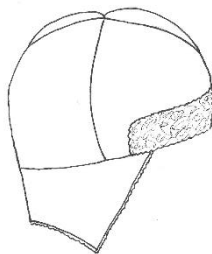
Pahem pool – sisemine õmblusvarudega pool.

Karvasuund nahal – karvade paiknemine looma kaelast selgroogu mööda sabani.

Mütsisiilud – kolmnurkne tükk, üks mütsilõige (vt joonis 5).

Joonis 5. Mütsisiil

Joonis 6. Mütsipesa

Mütsipesa – siiludest moodustuv mütsi põhiosa, mille küljes on omakorda esiklapp, tagaklapp ja kõrvad (vt joonis 6).

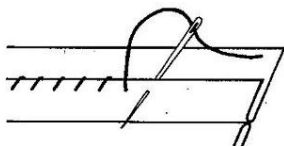
3.1 Tingmärgid:

1. Parempool	
2. Pahempool	
3. Karvaga nahk	
4. Õmblus	
5. Vatiin	

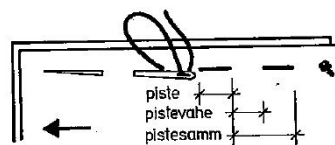
3.2 Käsitsiõmbluste pisted:

1. Üleloomispistet kasutatakse mütsidel detailide ühendusõmblustes ja servade kinnitamisel.
2. Eelpistetega on tehtud enamik mütsidetailide ühendusõmblusi. Naha õmblemisel eelpistetega liigub nõel otse risti läbi nahakihtide üks piste korraga, mitte libamisi nagu kanga puhul.
3. Järelpistetega on tehtud mütsipealse detailide ühendusõmblusi.

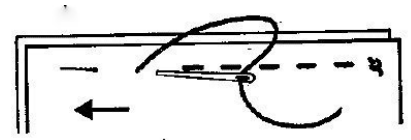
1. Üleloomispiste

2. Eelpiste

3. Järelpiste

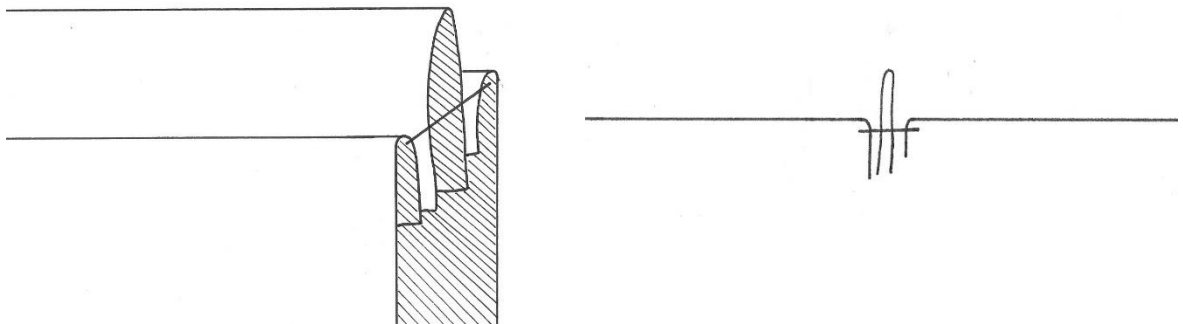

Allikas: Kivilo, L. 1983, lk 11, 12

4. NAHAÕMBLUSTEHNKA

4.1.Terasesga õmblus – nahast detailidel pügatakse servades õmblusvaru laiuselt karv ära, et õmblus liiga paks ei jääks. Lõigatakse nahast kant ehk teras ja pügatakse ka sellelt karv ära. Teras lõigatakse alati nahast pikisuunas. Pikisuunaks loetakse nahal suunda turjast sabani. Teraskant ei tohiks olla väga pehme. Seejärel pannakse kant õmbluse vahele ja õmmeldakse kas üleloomispistetega või eelpistetega, vahel ka järelpistetega kinni. Teraskant aitab suure koormusega õmblustel püsida ja on ühtlasi kaunistusvõtteks.

Mütsidel on kasutatud karvata nahast detailide vahel samast materjalist kokkumurtud teraskanti pealaeõmbluste vahel (vt joonis 7). Minu uuritud lontmütsidel oli kõigil ovaalse pealaeõmbluse vahel teraskant.

Joonis 7. Terasesga õmblus

4.2 Õmbluste viimistlemine

Naha õmblused tasandatakse, st. koputatakse haamriga madalaks (vt foto 5), vajutatakse maha puitlabidakesega (vt foto 6) või tasandatakse spetsiaalsel masinal (ekool lk 4). Kindlasti tuleb jälgida, et nahka ei vigastata. Ka paksemaid kohti saab madalamaks haamerdada, asetades paremad pooled vastastikku. Õmblusvarusid saab ka maha liimida (vt foto 7). Mina kasutasin pulgaliimi APLI Stick ja universaalliimi Moment.

Foto 5. Haamerdamine

Foto 6. Tasandamine

Foto 7. Liimitud õmblus

4.3 Dubleerimine liimiriidega

Tugevdusmaterjalide kasutamise eesmärk on detailide vormi hoidmine kandmisel ja hooldamisel. Õmblustööstuses kasutatakse nii liimkattega kui liimita vaheriit ja kootud, mittekoitud või trikootažalusel liimiriit. Valikud tuleb teha lähtuvalt põhimaterjalist ja tegumoest. Tänapäeval on tugevduseks enamasti liimitav vaheriie, mida kasutatakse toodete töötlemisel.

Praegu on pakutavate tugevdusmaterjalide valik väga mitmekesine:

- 1) ühe- või kahepoolne liimiriie,
- 2) pehme ja kerge vaheriie õhemate kangaste jaoks,
- 3) keskmine või paksem vaheriie paksemate kangaste tugevdamiseks või detailile vormi andmiseks ja selle hoidmiseks, nt värvlite dubleerimiseks,
- 4) täpiline liimkate kangale elastsuse andmiseks.

Suurte ja hõredate täppidega vaheriit kasutatakse nt mohääri puhul, väiksemate liimitäppidega vaheriit aga nt hõredate ja venivate materjalide ning bukleeekanga puhul. Seetõttu tulebki kõigepealt veenduda, milliseid võtteid sobib valitud vaheriide töötlemisel kasutada.

Detailide pealmist poolt tugevdatakse kanga pahemal poolel, nii jääb detaili pind siledam ja õmblusvarud on vähem märgatavad (Orlova, Veenpere 2011, lk 53).

Tugevduskangas kinnitatakse nahale triikimisrauaga ja ilma auruta. Kroomnahk kannatab kuumust kuni 95 kraadi, taimpark kuni 60 kraadi (Valge 2019). Kasutasin mütsidetailide tugevdamiseks kootud kangast valmistatud liimiriit kuna see on tugevam ja ei rebene (vt foto 8, 9).

Foto 8. Dubleerimine kootud liimiriidega

Foto 9. Dubleeritud detaili õmblemine

5. KASUTATUD MATERJALID

1. Linane kahekordne niit – pannakse kahekordsena nõela taha ja keerutatakse kintsu peal käega kahte haru koos lükates omavahel keerdu.

„Linakiust valmistatud õmblusniite ei kasutata tänapäeval eriti sageli. Peamised kasutusvaldkonnad on kodustes majapidamistes käsitsi õmblusteks, nõövide kinnitamiseks tootele või niidist nõöpaukaasade moodustamiseks. Sünteetilised niidid on linased õmblusniidid välja tõrjunud ka sellistes rakendustes nagu jalatsitööstus, nahkgalanterii ja spetsiaalsete paksemate presentriidest toodete õmblemine.“ (Tuulik 2012)

2. Tööstuslik polüesterniit Coats epic Tex 080 – tööstuslikele masinatele sobilik eriti tugev niit.

Tänapäeval on polüesterkiudude tootmine puuvilla järel teisel kohal. Polüesterkiul on hulgaliselt häid omadusi, mis teeb selle asendamatuks kõigis tekstiilitööstuse valdkondades. Suur osa õmblustööstuses kasutatavaid niite on toodetud polüesterkiust.

Polüesterniidid valmistatakse staapelkiududest ja sarnanevad struktuurilt puuvillasele niidile. Ka nende niitude valmistamise tehnoloogia on sarnane. Polüesterniidid on puuvillasest niidist tugevamad, vastupidavamad ilmastikutingimustele ja kemikaalide mõjule ning väiksema kokkutõmbuvusega. Niit ei katke kuumuse mõjul, kuna niidi karvane pealispind jahutab nõela.

Polüesterniite toodetakse veel filamentidest ja mahulise ehk tektureeritud struktuuriga.

Tex – 1000 m pikkusega niidi kaal (g)

Näiteks: 10 tex tähendab, et 1000 m niiti kaalub 10 g. (Tuulik 2012)

3. Puuvillavatiin – naturaalne läbinisti puuvillane õhem vatiinkangas.

4. Valge ja pruuni karvaga lambanahk – valge karvaga nahk sobib voodriks, tumedakarvalised nahad (vt foto 10) on väärtuslikumad ja need pannakse alati väljapoole kaunistuseks. Nahk ei tohiks olla liiga paks ja karv liiga kohevaks töödeldud. Paksust nahast on halb õmmelda ja müts tuleb raske ja kange. Pika karva puhul peab arvestama, et mütsi sisemine mõõt läheb tunduvalt väiksemaks.

Foto 10. Lambanahk

5. Kroomnahk – karvata pruun või must nahk, vanasti kasutati tumedaks pargitud taimparknahka, tänapäeval sobib kasutada kaubanduses müüdavat rõivanahka. Kroomnahk võeti kasutusele 19. sajandi teisel poolel, kui tööstus vajas suuremaid parknaha koguseid. Tänapäeval pargitakse 90% nahkadest kroomisooladega. Kroomi aluselised soolad pargivad naha kiiresti ja selline nahk on sitke, pehme ja vastupidav (Valge 2019).

6. Rebase- (vt foto 11), kopra- (vt foto 12), hülgenahk – kasutada saab edukalt ära praaknahku, mis suuremate rõivaste valmistamiseks ei sobi. Karusnahku kasutati eelkõige kaunistuseks mütside servadel ja klappidel.

Foto 11. Rebasenahk

Foto 12. Kopranahk

7. Linane kangas – paljudel etnograafilistel mütsidel on sees linasest kangast vooder.

8. Siidivärvid – valge lambanaha lihapoole toonimiseks.

9. Mesilasvaha – linase õmblusniidi vahatamiseks ja naha ilmastikukindlamaks ja pehmemaks muutmiseks. Niidi vahatamine aitab linasel niidil kergemini läbi nahakihtide minna.

10. Liim – õmblusvarude kinni liimimiseks. Nahale sobib universaalliim Moment ja pulgaliim Apli Stick

11. Paksem mahulisest vatiinist kangas (madratsikate) – mütsi näidiste valmistamiseks.

6. KASUTATUD TÖÖVAHENDID

1. Käärid – tugeva teraga ja soovituslikult kasutatavad ainult nahalõikamiseks.
2. Karusnaha nuga ja terad (vt foto 13) – Vääriskarusnahad (pikakarvalised) lõigatakse õhus, et karust mitte vigastada, eelnevalt tuleb hinnata nii paremat kui ka vasakut nahapoolt. Lõigatakse erilise žiletitaolise noaga (ekool lk 4).

Foto 13. Karusnaha nuga

Foto 14. Metallist kangaraskused

Foto 15. Kraas

3. Spetsiaalsed nahanõelad – kolmnurkse otsaga nii käsitsi õmblemiseks kui ka masinatele. Kolmetahuline nõel on vajalik selleks, et nahk õmblemisel ei rebeneks.
4. Ehituspapp – lõigete tegemiseks sobib kõvem papp, mille tugevate servade järgi saab selgepiirilised jooned.
5. Kübarsepa mannekeen – mütsi proovimiseks, vajadusel venitamiseks ja vormimiseks.
6. Kangaraskused (vt foto 14) – nahal lõigete paigal hoidmiseks, kuna nahal ei saa kasutada nõõpnõelu.
7. Nahakriit – nahale lõikejoonte kandmiseks ei sobi tavaline rätsepakriit, selleks on spetsiaalsed veidi rasvase koostisega kriidid, naha pliitsid, voodrinahal saab kasutada isegi pastapliiatsit.
8. Kraas ja kamm (vt foto 15) – sobib lemmiklooma kammimiseks mõeldud kraas, millega saab karusnahka kohevamaks kraasida ja lambanahalt prahti välja kammida. Kammiga saab õmbluste vahelt karvu välja tõmmata.
9. Tangid – vajalikud nõela tõmbamiseks läbi nahakihtide, kui nahk on paks. Tangid peaks olema sileda sisepinnaga, et nõela mitte vigastada.
10. Sõrmkübarad – sõrmede kaitseks võiks kasutada isegi paari sõrmkübarat.
11. Nõõpnõelad – vatiinist ja kangast detailide kinnitamiseks.

12. Kummist või silikoonist haamer – nahal õmblusvarude maha tagumiseks.
13. Klambriid – nahakihtide kooshoidmiseks õmblemisel (vt foto 8).

6.1 Nahaõmblusmasinad

Õmblusmasinate ajalugu

Esimese õmblusmasina leiutas 1755. aastal inglane Charles Frederick Weisenthal. Masinat kasutusele ei võetud, kuna see oli liiga aeglane. 1790. aastal patenteeris Thomas Saint saapaõmblusmasina. 1804. aastal patenteerisid õmblusmasina Thomas Stone ja James Henderson. Esimesed õmblusmasinad tegid kergesti hargnevat ahelpistet ja olid väga aeglased, seega ei leidnud nad laialdast kasutust. 1829. aastast hakati valmistama juba rohkem töökõlblikke masinaid. Esimese tegelikult töötava puust õmblusmasina konstrueeris 1830. aastal Barthelémy Thimonnier. Süstikpisteõmblusmasina ehitas ameeriklane Elias Howe aastatel 1843–1845, mis esialgu oli samuti puust. Metallist masina valmistas E. Howe 1845. aastal. Esimese süstikpistemasina nõi liikus horisontaalselt ja kangas liikus nõi eest läbi vertikaalselt.

Aastatel 1850–1851 muutis Isaac Merrit Singer õmblusmasina kuju ja ehitust. Singer pani nõi liikuma vertikaalselt ja kanga horisontaalselt ning täiustas kanga etteandmise mehhanismi. Selline masin oli kõige sarnasem tänapäeval tuntud õmblusmasinatele. 1853. aastal alustati Singer õmblusmasinate tootmist ja 1889. aastal valmistas Singer Manufacturing Company esimese elektriõmblusmasina. Õmblusmasina leiutamise au ei saa omistada ainult ühele isikule.

Algselt ei võetud õmblusmasinat avasüli vastu. Arvati, et masin võtab rätsepatelt töö. Peagi mõisteti, et masinaga on võimalik palju paremini tööd teha ja rohkem teenida.

Kaasaegsetel õmblusmasinatel on hulgaliselt funktsioone, mis eeldavad masinates keerukaid elektroonilisi lahendusi. Pidev õmblusmasinate arendustöö laiendab masinate kasutust ja tootmisefektiivsust.

Teated esimesest õmblusmasinast Eestimaal: Tallinnas 1854. aastal ja Tartus 1861. aastal. Õmblusmasin toodi Eestisse juhuse tahtel Põhja-Ameerikast. Perenaised veendusid õmblusmasina kasulikkuses ning masinate kogus ja kasutus laienes järjepidevalt. (Alandi jt 2013, lk 7-8)

Karusnaha õblemise masin

Foto 16. Karusnahamasin Allikas: STOCKS Sewing & Embroidery Solutions

Köösneri õmblusmasin (vt foto16) õmbleb üheniidilist aheläärestuspistet. Piste moodustamisel töötavad nõel, naha nihutamise kettad ja haaraja.

Karusnaha detailid asetatakse karvapooltega vastamisi naha nihutamise ketaste vahele, nõel liigub horisontaalselt õmbleja poole, läbistab karusnahad ja viib niidi neist läbi. Tagasi liikudes tekib nõelaniidist aas, mis kinnitub haaraja harudele. Kui nõel väljub materjalist, nihutavad naha nihutamise kettad selle pistepikkuse võrra edasi.

Kasutatavate nõelte valik sõltub õmmeldava nahkmaterjali paksusest. Kasutatavate niitide valik sõltub nõela suurusest ja õmmeldava nahkmaterjali omadustest.

Niidistamiseks asetatakse niidipool statiivile. Niit pannakse niidipingutusketaste ja niidijuhikute vahele ning seejärel nõelasilmast läbi suunaga alt üles.

Piste tugevust reguleeritakse sõltuvalt niidi jämedusest ja nahkmaterjali paksusest. Niidipingutusregulaatori kruvi keeramisega saab niidipinget suurendada või vähendada. Enne õmblema asumist tehakse naturaalnaha ribadel prooviõmblemine, et hinnata õmbluse kvaliteeti. Defektsete õmbluste põhjus on liiga lõtv või pinges nõelaniit. (Alandi jt 2013, lk 65)

Nahaõmblusmasin

Foto 17. Süstikpistemasin Allikas: Brother Bordadoras

Nõel- ja hammastikuveoga kaheniidiline tööstusliku lihtühendusõmblusmasinaga (vt foto 17) õmmeldakse kaheniidilist süstikpistet.

Õmblusmasina nõela ülesandeks on viia nõelaniit (pealmine niit) läbi riide süstiku juurde ja moodustada seal niidiaas, mille haarab süstikunokk.

Süstiku ülesandeks on hoida süstikuniidi (alumise niidi) pooli ja põimida nõelalt haaratud niit süstikuniidiga, viies nõelaniidi aasa ümber pooli.

Niiditõmmiku ülesandeks on anda niiti nõelale ja süstikule järele, tõmmata piste kokku ja tõmmata nõelaniidi poolilt piste moodustamiseks vajalikus pikkuses niiti maha.

Hammastiku ülesandeks on nihutada riidet piste pikkuse võrra edasi. (Alandi, Kuiv, Tkatšuk 2013, lk 29)

Sellel õmblusmasinal on nõ astuv presstald (vt foto 18), mis ei libise ühtlaselt üle õmmeldava materjali. Tald aitab hammastikule kaasa materjali nihutamisel, tõstes ja langetades iga piste puhul kordamööda presstalla välimist ja sisemist osa, jättes mulje sammumisest.

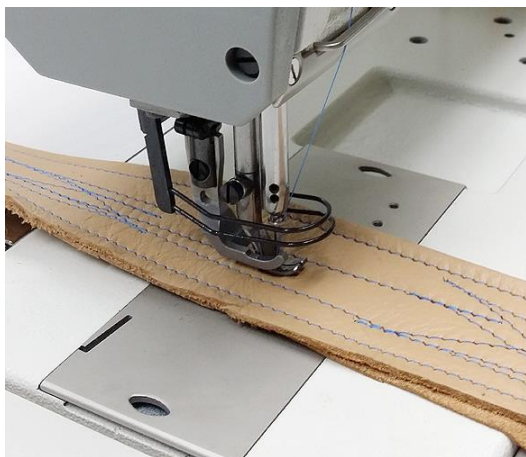

Foto 18. Astuv presstald Allikas: Sunny Sewing Machines

7. ETTEVALMISTUSTÖÖD

7.1 Nahkade ettevalmistamine

Karusnaha juurdelõikuse ettevalmistusel tehakse esmalt sorteerimine. Nahku sorteeritakse värvuse, varjundite, suuruse, nahkkoe venivuse järgi. Pärast nahkade sorteerimist kõrvaldatakse neist mitmesugused defektid, nagu augud, paljakud, hammustuste jäljed, hõõrdunud kohad, sisselõiked jne. Defektsed kohad tuleb kõrvaldada selliselt, et nad ei oleks hiljem karvkatte poolt nähtavad. Defektsed kohad lõigatakse välja koosnerinoaga.

Kuni 3 cm suuruste defektide kõrvaldamiseks on neli viisi:

1. kalakujuline väljalõige – defekti ümber tehakse noaga kaks lõiget, millega lõigatakse välja naha defektne koht. Järgnevalt venitatakse väljalõigatud kohast naha servad üksteise vastu ja õmmeldakse kokku (defekti laius ei tohi olla suurem kui 1,5 cm);
2. kiilu paigaldamine – defektne koht lõigatakse välja rööpküliliku kujuliselt. Väljalõigatud kohast ülespoole lõigatakse kiil välja, see lastakse allapoole selliselt, et ta oma alumise osaga varjab väljalõigatud defektse koha. Järgnevalt venitatakse ja õmmeldakse kiilu ja naha paigatava osa servad kokku. Kiilu võib välja lõigata vaid piki nahka;
3. riba väljavenitamine – tehakse samuti vaid pikisuunas. Defektne koht lõigatakse välja rööpküliliku või kaldruudu kujuliselt. Lahtilõigatud riba venitatakse välja nõnda, et ta katab väljalõigatud koha ja kõik lõikeservad õmmeldakse kokku. Seda viisi kasutatakse sagedasti karakullnahkade puhul;
4. paikamine – kui defektne koht on suur (laiem kui 3 cm), siis väljalõigatud defektse koha asemele õmmeldakse teisest nahast või nahatükkidest väljalõigatud suur paik. (ekool, lk 1–2)

Karusnahku tuleb enne detailide väljalõikamist venitada. Naha lihapoolt tuleb niisutada leige toasooja veega, seejuures mitte ujutada aga siiski korralikult niisutada. Oodata kuni vesi on imandunud naha sisse ja hakata nahka venitama. Kõigepealt panna piki selgroogu paika keskjoon, lüües naeltega nahk näiteks puitplaadi külge kinni. Siis tuleb hakata nahka venitama külgede suunas võrdselt. Kui nahk on korralikult plaadile kinnitatud, tuleb see jätta kuivama (vt foto 19, 20). Järgmisel päeval tuleb naelad eemaldada, nahka võiks kloppida ja karv üle kraasida.

Vahetult enne lõikamist vaatleb juurdelõikaja nahku, märgib pinna- ja lihapoolse vea ning määrab optimaalse lõikesüsteemi. Juurdelõikusel tuleb arvestada naha paksust, tihedust, venivust ja pealispinna kvaliteeti. Nahkade venivus on eri suundades muutuv – pikisuunas on ta veidi väiksem. Naha keskmise osa venivus on ühtlasem. Keskmise suurusega ja suurte nahkade lõikamist alustatakse keskelt. Mustrilise pealispinnaga ja muutuva tihedusega väikeste nahkade (ševroo, seanahad jt)

lõikamist alustatakse kahelt poolt selgroojoont sümmeetriliselt. Sel juhul säilivad detailidel sarnased omadused. (ekool, lk 1)

Foto 19. Venitatud rebasenahk

Foto 20. Venitatud kopranahk

7.2 Mütsimannekeeni tegemine

Kui pole professionaalste kübarsepa mannekeeni, ajab asja ära ka enda tehtud vahtplastist peakuju. Oluline on, et sellel oleks õige kuju ja ümbermõõt. 10 cm paksusest ehitusvahtplasti plaadist tuleb lõigata kolm ketast, need omavahel PVA liimiga kokku kleepida ja vormida noaga sobivaks (vt foto 21). Pealmise kihi saab lihvida siledaks liivapaberiga (vt foto 22), selle töö juures tuleb kanda tolumumaski. Vahtplastist mannekeen tuleb katta pakkekilega, et see ei ajaks tolmu ja prahti ning oleks pealt sile.

Foto 21. Penoplasti vormimine mannekeeniks

Foto 22. Viimistlemine liivapaberiga

7.3 Mütsi mulaažide valmistamine

Nahk on kallis ja eksklusiivne materjal, seetõttu on mõistlik mütsi, kasuka jne. lõiked läbi proovida, õmmeldes need algul odavamast materjalist. Kasutada saab paksemat ja kohevamat materjali, mis sarnaneb lambanahale, näiteks mahulise vatiiniga voodrimaterjali, madratsikatteid vms (vt foto 23). Valmistasin kümme erinevat mütsinäidist, mille põhjal sain teha lõigetele vajalikud parandused (vt foto 24).

Foto 23. Detailide väljalõikamine mahulisest vatiinist

Foto 24. Mütsi mulaaž

7.4 Tööproovide tegemine

Kasutasin erinevaid nahamaterjale ja õmblusvõtteid, et leida parim lahendus mütside valmistamiseks kasutatavate materjalide ühendamisel. Näiteks: rebasenahk + kroomnahk (vt foto 25), karvata kroomnahk + karvaga lambanahk, karvaga lambanahk + villane kangas (vt foto 26) jne. Lisaks õmblesin terasega õmblust (nahast kant kahe nahatüki vahel) käsitsi ja masinaga, et näha kas on mingi erinevus väliselt vaadates (vt foto 27). Minu eesmärk oli välja selgitada, kui palju on võimalik kasutada käsitsi õmblemise asemel kiiremat masinõmblust, ilma et välisilme kannataks. Käsitsi õmblemisel kasutasin eelpistet ja üleloomispistet.

Foto 25. Tööproovid rebasenahaga

Foto 26. Tööproovid lambanahaga

Foto 27. Tööproov kroomnahaga

8. HÄRJASÜDAMEMÜTS

Foto 28. ERM A332 Mustjala

Foto 29. Härjasüdamemüts 8

„Müts valmistati lamba või vasikanahast, ilma pealisriideta. Ömmeldi kuuest eraldi siilust kokku nii, et karv jäi sissepoole ja alumine äär keerati väljaspoole ühe ja poole tolli laiuselt, nii et karv paistis äärest. Kehva ilmaga sai serva üle kõrvade tõmmata“. (Manninen 1927, lk 113)

Mustjala härjasüdamemüts ERM A332 (vt foto 28) on ömmeldud tumepruuni karvaga lambanahast, naha lihapool väljas ja karv seespool ning eraldi voodrit ei ole. Nahast on lõigatud kuus kolmnurkset siilu, mis on ömmeldud käsitsi kokku tihedate üleloomispistetega, pistete vahe 0,5 cm. Ömblemiseks on kasutatud linast kahekordset niiti. Mütsi alumine serv on kandmisel umbes nelja sentimeetri ulatuses pealepoole keeratud. Mütsi ümbermõõt on 72 cm. (Mägi 2019, lk 15)

Härjasüdamemütsi (vt foto 29, lõikejoonis lisa 1, lisa 12) valmistamiseks sobib tumeda karvaga lambanahk, mille lihapool ei ole valge. Algselt oli selle mütsi valmistamiseks kasutatud nahk tõenäoliselt taimedega pargitud ja nii saadi naha lihapoolele pruun toon. Tänapäeval on võimalik osta tööstuslikult värvitud pruuni nahka. Selle puuduseks on, et nii nahk kui karv on liiga ühtlaselt samas toonis ja tulemus oleks kunstlik. Keemiliselt töödeldud nahka pole võimalik taimedega üle värvida, nahk võib muutuda kõvaks või ei värvu nii nagu plaanitud. Küll aga saab väikest kogust nahka toonida vesialuseliste siidivärvidega, mida saab omavahel segada õige tooni saavutamiseks.

Kasutasin Saksamaa firma Kreul Javana siidivärve. Ühele purgile pruuni tooniga värvile nr. 8107 lisasin umbes 0,5 ml musta värvi nr. 8108, nii sain pruuni värvi veidi sügavamaks. Värvu kandsin akvarellipintsliga eelnevalt niisutatud nahale. Jälgisin, et nahk poleks liiga märg ja värv jääks ühtlane. Vältisin liigselt nühkimist, et vältida värvi uuesti maha pesemist ja tulemuse muutumist laiguliseks. Tuleb arvestada, et värv muutub kuivades palju heledamaks (vt foto 30). Parima tulemuse

saamiseks poleerisin kuivanud pinnad üle mesilasvahaga, see muudab värvi kirkamaks ning naha ilmastikule vastupidavamaks ja pehmemaks (vt foto 31).

Foto 30. Naha värvimine

Foto 31. Mesilasvahaga poleerimine

Foto 32. Detailide väljalõikamine

Väljalõikamisel jätsin lõigetele 0,5 cm õmblusvaru. Lõiked paigutasin nahale võimalikult ökonoomselt; kuna karv on nahal lühike, tihe ja püstine, siis karvasuunda polnud vaja arvestada ja lõikeid võis paigutada nahale kahesuunaliselt (vt foto 32).

Mütsi õmblesin käsitsi, üleloomispistetega nagu originaalil. Masinõmblus ei sobinud, kuna sellel mütsil pole voodrit ja pisted on seespool näha. Käsitsiõmblus annab selle mütsi puhul ka vajaliku elastsuse.

Tööde järjekord:

Kõigepealt õmblesin kolm siilu, seejärel järgmised kolm siilu ja siis pooled omavahel ühe õmblusega kokku. Kõige keerulisem osa selle mütsi puhul on kiilude pealael olev ühenduskoht, mis jääb üsna paks ja tuleb haamriga maha taguda. Seal on ka oht, et kiilud ei jookse ilusti kokku ja pisted võivad näha jääda.

9. LÄKILÄKI

„Läkiläkide pealae osa on valmistatud kiilutaolistest tükkidest. Neid iseloomustavad „kõrvad“, mida saab koos kuklatagusega alla lasta ja ilusa ilmaga pealael sõltusega kokku siduda. Seest on müts lambanahkne ja pealis õmmeldud riidest, harvemini oli ka see nahast.“ (Manninen 1927, lk 110)

Foto 33. ERM A509:3434 Saaremaa

Foto 34. Läkiläki 9.1

9.1 Läkiläki ERM A509:3434

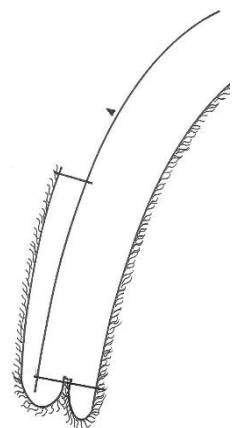
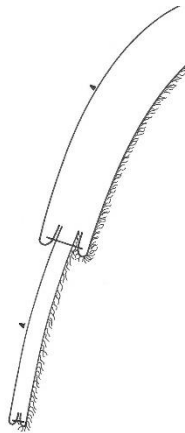
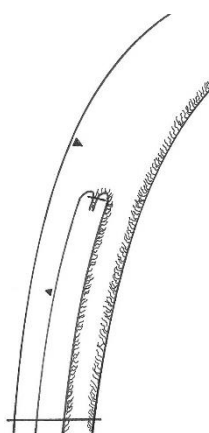
Vanim minu uuritud läkiläki ERM A509:3434 (vt foto 33) on pärit Saaremaalt ja sarnane eelpool kirjeldatud härjasüdamemütsile, lisatud on karvanahast kõrvad ja tagasipööratav serv. Müts on kehvas seisukorras. Pealne on valmistatud karvata parknahast ja voodriks on sees karvane, tõenäoliselt hele lambanahk. Mütsi pealagi on õmmeldud kuuest eraldi siilust. Kõikide väliste õmbluste vahel on teraskandid laiusega 0,5 cm. Terased jooksevad pealael kokku ja keskel on väike auk, nõopi keskel pole. Voodrinahk on õmmeldud tihedate 0,4 cm vahega üleloomispistetega. Pealise õmblus tundub olevat eelpistega tehtud. Välja paistvatel osadel st. „kõrvadel“ ja üles keeratud taga- ja esiservadel on tumeda karvaga lambanahk. Esiklapp on ühekordsest nahast ja õmmeldud mütsi külge üleloomispistetega kinni. Kõrvaosad on eraldi külge õmmeldud ja lõigatud välja nii, et kõrvatipud pikenevad peenikesteks naharibadeks, millega saab siduda küljed pealaele kokku. (Mägi 2019, lk 17, 18)

Mina õmblesin mütsi (vt foto 34, lõikejoonis lisa 2, lisa12) pealse mustast kroomnahast. Samast nahast lõikasin pealse õmbluste vahele teraskandid. Terasega õmblused tegin kõik käsitsi eelpistes. Olulist vahet käsitsiõmblusel ja masinõmblusel teraskandi puhul ei ole. Masinõmblus on ühtlane, pealtpoolt ei jää näha iseloomulikke pistete liikumisest tingitud sakilist joont. Vanadel mütsidel on

see aga väga iseloomulik ja seega otsustasin pigem käsitöö kasuks. Ka pruuni karvaga lambanaha ja kroomnaha ühendusõmblused kõrvaklappidel tegin seespoolt eelpistetes ja käsitsi, et selgitada välja, kaua võtab aega kogu mütsi pealmise osa käsitsi õmblemine. Karvaga esiklapi ja tagaklapi mütsiservas kinnitasin üleloomispistetega kroomnaha külge. Sees on mütsil hallikarvalisest lambanahast vooder, mille õmblesin karusnahamasinal.

Tööde järjekord:

1. Lõikasin koosnerinoaga hallikarvalisest lambanahast voodridetailid ja õmblesin karusnahamasinal kokku (vt foto 35). Kõikide voodriga mütside õmblemist alustasin nõ seest väljaspoole. Kõigepealt õmblesin voodri ja proovisin seda kübarsepa mannekeeni peal, et saada suurus ja istuvus paika. Voodrinahale jätsin õmblusvaruks mitte rohkem kui 0,5 cm, sest sellise laiusel tuleb karusnahamasina õmblus.
2. Lõikasin välja pealmise osa mütsisiilud, kõrvad ja teraskandid. Õmblusvarudeks mõõtsin pealmistel osadel 1 cm ja teraskandi laiuks 3 cm, kokkumurtuna tuli valmiskandi laiuks 1,5 cm. Terasega õmbluse õmblesin käsitsi eelpistetega 1 cm kauguselt servast, nii jäi teraskanti näha 0,5 cm. Õmblesin siilud järjestikku üksteise külge. Pealael jätsin 1 cm ulatuses õmbluse lahti, nii oli lihtsam hiljem kõik teraskantide otsad mütsi pahupoolele keerata. Selleks, et niit neljakordsest kroomnahast paremini läbi läheks, vahatasin linast niiti ja kasutasin nõela läbitõmbamiseks tange. Sõrmi kaitsesin sõrmkübaratega.
3. Õmblesin valmis kõrvaklapid (vt foto 36). Selleks panin lambanaha ja kroomnaha paremad pooled vastastikku ja õmblesin eelpistega kokku. Pöörasin paremad pooled peale ja õmblus jäi pahupoolele.
4. Kinnitasin mütsipesa külge klambritega kõrvaklapid, esiklapi ja tagaklapi.
5. Paigutasin voodri ja mütsipealse paremate pooltega vastastikku (vt foto 37 ja joonis 8) ja õmblesin eelpistetega serva kinni, esimese klapi ulatuses jätsin serva lahti, sealt sai mütsi ringi keerata pealmise poole peale tagasi (vt joonis 9).

Joonis 8. Voodri, klapi ja pealse ühendamine

Joonis 9. Detailid peale ringi keeramist

Joonis 10. Esiklapi ühendus

6. Esimese klapi ulatuses õmblesin serva kinni, nii et pisted jääks karvade sisse peitu (vt joonis 10).
7. Sellele mütsile jätsin kõrvaklappide otstesse naharibad, millega saab kõrvad pealael kokku siduda (vt foto 36).

Foto 35. Voodridetailide lõikamine

Foto 36. Kõrvaklappide õmblemine

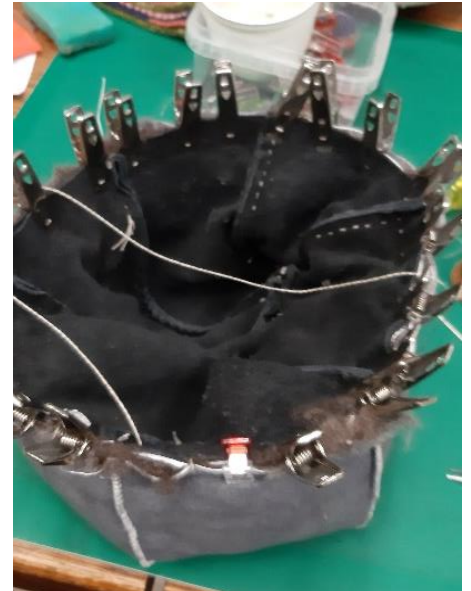

Foto 37. Voodri ja pealse ühendamine

9.2 Läkiläki ERM 19430

Foto 38. ERM 19430

Foto 39. Läkiläki 9.2

Mütsi ERM 19430 (vt foto 38) pesa koosneb kahest tükist. Pealaele vajalik kumerus on antud külgedel sissevõtetega, mis jätab esialgu mulje, et müts on õmmeldud neljast eraldi siilust. Pealae esiosa õmbluse vahel on nahast teraskant. Sissevõtetel ja tagumisel õmblusel terast vahel pole. Kasutatud on kolme erinevat nahka: pealne on õmmeldud karvata parknahast, sees on voodriks heleda karvaga lambanahk ja kaunistuseks kõrvadel, esiklapil ja tagumisel üleskäänataval osal on

kasutatud pikema karvaga musta lambanahka. „Kõrvade“ otstes on nahast nöörid pealaele kokku sidumiseks. Õmmeldud on käsitsi linase niidiga, mis on kahekorra nõelast läbi pandud ja kokku keerutatud. Peamiselt on kasutatud üleloomispistet, pistete vahega 0,5 cm. Terasega õmblus pealael on tehtud eelpistetega. Mütsi esiklapp on ühekordsest nahast ja õmmeldud mütsi külge üleloomispistetega kinni, kuna karv on väljaspool ja uuena olnud kohev, pole pisteid karva seest näha. Nahka on kasutatud väga säästlikult ja jätkatud kõrvadel ja esiklapil. (Mägi 2019, lk 18)

Mütsi (vt foto 39, lõikejoonis lisa 3, lisa 12) valmistamine käis üldjoontes samamoodi nagu eespool kirjeldatud läkiläkil. Ka materjalide valik on sama. Enamiku õmblusi tegin käsitsi eelpistetega ja vooder on õmmeldud aja kokkuhoidmiseks karusnahamasinal.

Tööde järjekord:

1. Voodridetailid lõikasin valgest lambanahast. Õmblusvaruks mõõtsin voodril 0,5 cm. Voodri õmblesin kokku karusnahamasinal.
2. Pealmise osa ja kõrvaklapid lõikasin välja pruunist kroomnahast, õmblusvaruga 1 cm (vt foto 40). Lõikasin kroomnahast teraskandi laiusena 3 cm, valmiskujul kokkumurtuna 1,5cm.
3. Pruunikarvalisest lambanahast lõikasin mütsi kaunistusdetailid õmblusvaruga 1cm
4. Eelpistetega õmblesin pealse sissevõtuvoldid (vt foto 41) ja terasega õmbluse. Kõrvaklappidega servadetaili õmblesin eelpistetega mütsipesa külge. Sellel mütsil on kant ainult ühe õmbluse vahel, sellel mis jookseb otsaest üle pea kuklasse.
5. Kõrvade otstesse õmblesin keerupaela.
6. Pruunikarvalise välisääre ja voodriosa ühendasin käsitsi (vt foto 42) .
7. Panin pealmise osa ja voodri paremad pooled vastastikku ja ühendasin need välisäärt pidi käsitsi (vt joonis 8). Esiklapi laiuselt jätsin õmbluse lahti, sealt sai mütsi parempidi keerata, nii et õmblused jäid sisse (vt joonis 9).
8. Õmblesin esiklapi salapistetega nii, et servaõmblus jäi sisepoole. Klapi kinnitasin üleloomispistetega mütsi külge (vt joonis 10).

Foto 40. Mütsipealse lõikamine

Foto 41. Sissevõtete õmblemine

Foto 42. Välisääre ja voodri ühendamise

9.3 Läkiläki ERM A273:199

Foto 43. ERM A273:199

Foto 44. Läkiläki 9.3

Mütsi ERM A273:199 (vt foto 43) valmistamise koht ja aeg on määramata. Tegemist on erandliku variandiga läkiläkist, kuna sellel pole kaht eraldi kõrvaosa, vaid esiklapp ja tagumine allakäänatav osa on ühest tükist. Müts on õmmeldud karvata pargitud tumepruunist nahast. Sees on õhukesest linasest kangast vooder. Mütsi voodri ja pealishaha vahel on paks linatakust vooderdis. Õmmeldud on käsitsi kahekordse linase niidiga. Pealepoole keeratud taga- ja esiklapp on olnud karvaga nahast, mis pole lambanahk. Servas on naha- ja voodrikihid kokku õmmeldud eelpistetega. Esmalt tekib mulje, nagu oleks müts õmmeldud kuuest siilust. Lähemal vaatlusel on näha kolme eraldi siilu esiosas, tagaosa koosneb ühest tükist, kumerate sissevõtetega. Pealise õmbluste ja sissevõtete vahel on teraskandid, mis on õmmeldud eelpistetega. Õmbluste kohtumiskohal pealael on nahaga üle pandud nõõp. (Mägi 2019, lk 19)

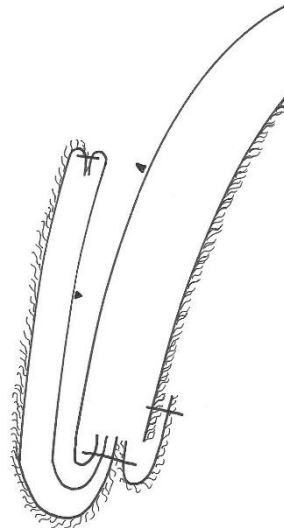
Kuna pole teada, mis nahast on originaalmütsil klappide pealispind, otsustasin kasutada minu valmistatud mütsi (vt foto 44, lõikejoonis lisa 4, lisa12) kaunistusdetailidel hülgenahka. Tahtsin proovida õmmelda erinevaid nahamaterjale ja proovida nende koosmõju. Esmalt tegin sellele mütsile puuvillavatiiniga linase voodri. Tulemus ei olnud ilus, vooder ei täitnud mütsipesa korralikult. Nii otsustasin linase välja vahetada lambanahkse voodri vastu. Mütsipesa siilud lõikasin kõik eraldi välja, sest nii on säästlikum ja ilusam. Originaalil on kuklaosa lõigatud ühest tükist ja kasutatud kumeruse andmiseks sissevõtteid. Mütsipesa tegin originaalist sügavamaks, aga endiselt ei istu see müts väga sügavalt peas ja ulatub ainult kõrva otsteni.

Tööde järjekord:

1. Voodridetailid lõikasin välja valgest lambanahast, õmblusvaruga 0,8 cm. Voodridetailid ühendasin käsitsi eelpistetega, kuna nahk oli paks ja pika karvaga.
2. Mütsipesa siilud, esi-ja tagaklapi lõikasin välja pruunist kroomnahast, õmblusvaruga 1cm. Terasandid lõikasin laiussega 3 cm, kokkumurtuna 1,5 cm.
3. Mütsipesa õmblesin siilude kaupa käsitsi eelpistetega.
4. Hülgenahast lõikasin välja klappide välimised pooled ja dubleerisin liimiriidega.
5. Hülgenaha ja kroomnaha detailid õmblesin nahamasinal.
6. Esiklapi, mütsiserva ja hülgenahast kandi ühendasin mütsipesaga nahamasinaga.
7. Panin voodri mütsi sisse, keerasin hülgenahkse kandi sisepoole ja kinnitasin üleloomispistega voodri külge (vt foto 45, joonis 11).
8. Katsin kannaga nõöbi pealt nahaga ja õmblesin mütsi pealaele terasega õmbluste kokkujooksmise kohale, nii et niit kinnitas ka voodri pealmise mütsiosa külge paigale.

Foto 45. Hülgenahkne kant

Joonis 11. Pealse, klapi, voodri ja kandi ühendamine

9.4 Läkiläki ERM 16168

Foto 46. ERM 16168 Kadrina

Foto 47. Läkiläki 9.4

Põhja-Eestist pärit läkiläki ERM 16168 (vt foto 46) on valmistatud umbes 1830. aastal Kadrina kihelkonna Palmse valla Vihasoo küla Saarokese peres (Piiri 2017, lk 245) ja on lõikeliselt sarnane Soome varasemate talvemütsidega. Sellel mütsil on pikk kuklaosa, mis ulatub seljani ja kõrvad ei käi pealaele kokku, ees puudub läkiläkidele iseloomulik klapp. Müts on õmmeldud kahekordsest nahast, peal on karvata parknahk, voodriks karvaga lambanahk. Voodriosas on kaht värvi lambanahka. Pealmist nahka on küljetükkidel jätkatud. Müts on ääristatud uhke rebasenahaga. Pealmine osa on õmmeldud peenema kahekordse linase niidiga ja eelpistetega. Karvaga lambanahkne vooder on õmmeldud paksema linase niidiga ja üleloomispistetega. Rebasenahk servas on eelpistetega kinnitatud. (Mägi 2019, lk 20)

Mütsi (vt foto 47, lõikejoonis lisa 5, lisa12) valmistamiseks kasutasin helepruuni kroomnahka ja servas rebasenahka. Voodri tegin valgest tallenahast, mis on õhuke, elastne ja lühikese karvaga, sest tahtsin et müts tuleks kerge ja mitte väga paks (vt foto 51). Rebasenahast serva väljalõikamisel jälgisin karvasuunda, karva värvust ja paksust. Karusnahast ei saa lõigata ribasid ja neid järjestikku kokku panna, nagu kangast kandi puhul. Tuli olla loov ja vaadata, millise värvi ja struktuuriga karv sobiks näoäärde ning milline karv selle kõrvale jne. Õmmeldud karusnaharibad tuli sättida kahele poole näoäärt peegelpilti, muidu oleks tulemus kaootiline ja inetu (vt foto 48, 49, 50).

Tööde järjekord:

1. Mütsi voodri lõikasin karusnaha noaga valgest tallenahast õmblusvaruga 0,5 (vt foto 51) ja õmblesin kokku karusnahamasinal (vt foto 53).

2. Mütsi pealse lõikasin välja pruunist kroomnahast õmbelusvaruga 1 cm (vt foto 52) ja õmblesin nahamasinal.
3. Asetasin mütsipealse voodrile vasakud pooled vastastikku (vt foto 54).
4. Lõikasin rebasenahast mütsi serva ja õmblesin käsitsi eelpistetega mütsi välisääre külge.
5. Rebasenahkse serva pöörasin mütsi voodri poolele ja kinnitasin eelpistetega (vt joonis 12).

Foto 48. Rebasenahast serva lõikamine

Foto 49. Kokkuõmblemine

Foto 50. Valmis servadetailid

Foto 51. Tallenahast voodri detailid

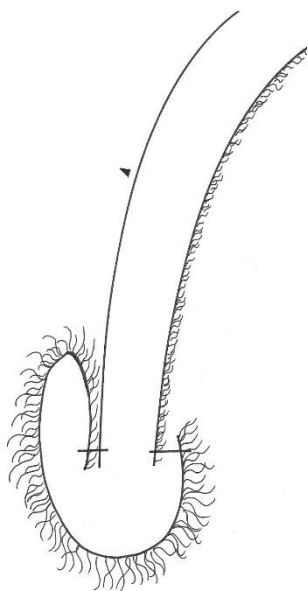
Foto 52. Pealse lõikamine kroomnahast

Foto 53. Mütsi vooder

Foto 54. Pealse ja voodri ühendamine

Joonis 12. Serva, pealse ja voodri ühendamine

10. SOOME MÜTS

Foto 55. ERM 16147 Kuusalu

Foto 56. Soome müts 10

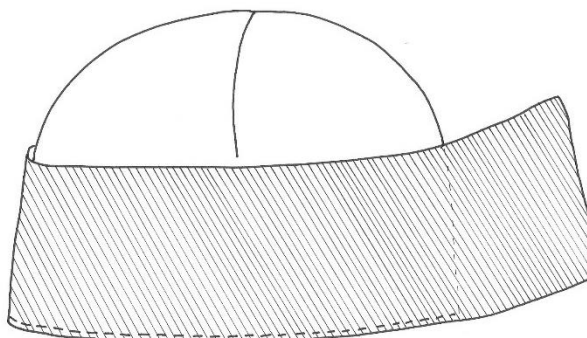
Vanim Soome müts ERM 16147 (vt foto 55), mida uurisin, on valmistatud umbes 1850. aastal Kuusalu kihelkonna Kolga-Kõnnu valla Vihasoo küla Risti peres (Piiri 2017, lk 244). Müts on õmmeldud tumepruunist karvata parknahast ja tumeda karvaga lambanahast. Nahast välja on lõigatud ühes tükis, ümarus ja lõikekohasus on antud kumerate sisselõigetega (sissevõtetega). Pikk õmblus on kuklaosas. Õmmeldud on linase niidiga, käsitsi eelpistetega. Sees on mitmekihiline linane vooder, mille kihid on omavahel kokku õmmeldud tihedate korrapäratute pistetega, vateeringut ei tundu olevat. Mütsil on kaunistuseks tumeda karvaga lambanahast pealepoole keeratud serv, mis on kuklaosas lahtine ja nahast nööriga kokku seotud. Lahtise osa ja seose alla kuklas on kaunistuseks mütsi külge õmmeldud väike karvaga riba. Sissevõtete kohtumise kohas pealael on nahaga ülepandud nõõp. (Mägi 2019, lk 23)

Mütsi (vt foto 56, lõikejoonis lisa 6, lisa 12) õmblesin paksemast mustast veisenahast, välisääres tumepruuni karvaga lambanahk. Voodriks panin linase kanga ja puuvillase vatiini. Mütsi pealse, karvaga servad ja voodri õmblesin nahamasinal. Käsitsi üleloomispistetega tegin ainult karvanaha sissepoole keeratud serva ja tagaklapi üheldusõmbluse. Kasutasin masinõmblust, kuna algselt proovitud käsitsi pisted jäid pealtpoolt näha. Ka minu uuritud Soome mütsid olid enamjaolt masinaga õmmeldud.

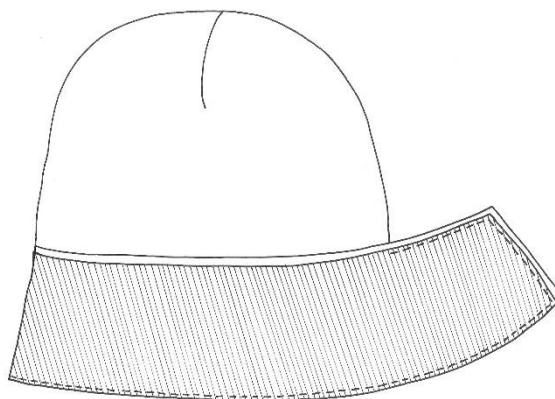
Tööde järjekord:

1. Voodri detailid lõikasin linasest kangast ja puuvillavatiinist. Voodri õmblused tegin masinaga. (vt foto 57).
2. Pealmise osa lõikasin välja veisenahast ja kaunistusserva pruuni karvaga lambanahast.

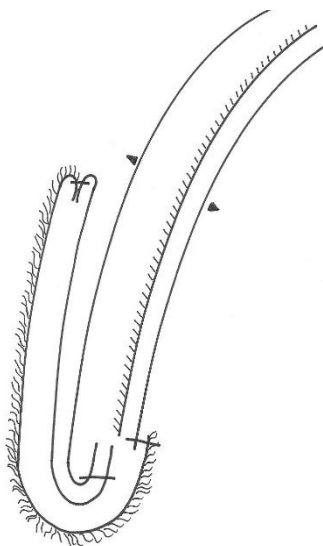
3. Pealmise osa sissevõtted ja mütsi serva õmblesin külge masinal (vt joonis 13).
4. Lambanaha ühendasin masinõmblusega mütsiserva külge, paremad pooled vastastikku (vt joonis 14). Õmbluse vahele panin enne õmblemist serva sidumise nöörid. Serva keerasin ringi, paremad pooled peale, õmblus jäi sissepoole.
5. Kuklaklapi õmblesin üleloomispistetega mütsipesa külge.
6. Karvase lambanahast serva keerasin alla linase voodri peale ja kinnitasin üleloomispistetega (vt joonis 15).
7. Pealaele õmblesin nööbi, nii et niit kinnitas ka voodri pealmise osa külge.

Joonis 13. Kroomnahast serva ühendamine mütsipesaga

Joonis 14. Karvaga lambanaha ühendamine servadetailile

Joonis 15. Pealse, klapi, vatiini ja voodri ühendamine

Foto 57. Voodri õmblemine

10.1 Soome müts Ruhnu A 509:5308

Foto 58. Ruhnu ERM A 509:5308

Foto 59. Soome müts 10.1

Müts ERM A 509: 5308 (vt foto 58) „on ostetud 1921. aastal Ruhnust Simasi Massilt 100 marga eest. Vanus sel ajal 100 aastat. Rebase nahast. Käidi hülgejahil. Päritud isa-isalt.“ (MUIS 2020)

Mütsi pealisriie on kahest erinevast punasest kangast. Pealmine nähtav osa on selgelt heledamast kangast, mitte lihtsalt aja jooksul pleekinud. Selles mütsi osas, mis jääb tagasipööratud serva alla ja ka serva kangas on tumedamast punasest kangast. Kangas on nii siledaks kulunud, et päris täpselt kindaga katsudes ei saagi aru, mis materjaliga tegemist. Kirjutatud on, et tegemist on villase kangaga. Mina pakuks ka sametkangast. Peakate on käsitsi õmmeldud. Serva kaunistamiseks on kasutatud karusnahka, vist rebast, aga karv on üsna pulstis, tihe ja kollaka värvusega. Serva sees on kanga ja karusnaha vahele pandud villast vooderdis. Mütsil on lambanahkne vooder. Tagant on mütsi serv kõrgemaks lõigatud ja voodrinahk on keeratud kandina punase pealiskanga peale. Mütsi lõige koosneb kahest tükist, millel on pealae kumeruseks sissevõtted ja ühendusõmblus jookseb üle pealae eest taha. Kuklas on serval lahtised otsad, mis seotud ülemisest nurgast paelaga kokku.

Selle mütsi (vt foto 59, lõikejoonis lisa 7, lisa 12) õmblemiseks materjale valides lähtusin põhimõttest, et kasutan neid, mis juba kodus olemas. Seega sai villase kanga asemel kasutatud punast puuvillast sametit ja rebasenaha asemel kopranahka.

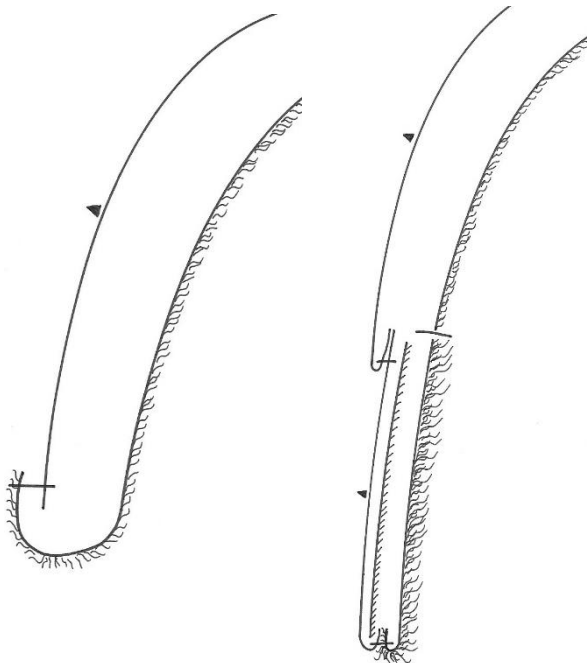
Etnograafilisi peakatteid uurides ja infot kogudes ei leidnud ma konkreetset vihjet kopranahkade kasutamisele. Küll oli mainitud jänese-, orava-, nugise- ja rebasenaha ning isegi vasika-, kassi- ning koeranaha kasutamist (KV 45, lk 242).

Peamine põhjus, miks kopranahku ei kasutatud, oli tõenäoliselt see, et kobras hävis Eestis üleküttimise tagajärjel 19. sajandi keskel. Uuesti taastasustasid koprad Eesti alad 20. sajandi teisel poolel, olles praeguseks saavutanud asurkonna suuruseks üle 13 000 isendi. Kopra nahk on äärmiselt vastupidav. Koprajaht on lubatud kopra tekitatud kahjustuse korral varitsus- või hiilimisjahina või looma püügina taksi või terjerit kasutades, kui selleks on Keskkonnaameti luba. (RMK 2020)

Tagasipööratava serva sisse panin puuvillavatiinist voodri. Voodri tegin valgest lambanahast ja õmblesin käsitsi eelpistetega, kuna nahk oli karusnahamasinal õmblemiseks liiga paks ja pika karvaga.

Tööde järjekord:

1. Lambanahkse voodri lõikasin välja õmblusvaruga 0,7 cm ja õmblesin käsitsi.
2. Pealmise mütsipesa ja üleskäänitava serva lõikasin punasest sametist, õmblusvaruga 1 cm.
3. Õmblesin mütsi pealisriidele sissevõtuvoldid.
4. Õmblesin valmis mütsi serva. Selleks asetasin kopranaha, vatiini ja kanga paremad pooled vastastikku ja õmblesin käsitsi eelpistetega kokku. Kuklas lahti jäävatele otstele kinnitasin ülemisse nurka õmblusesse keerupaela otsa (vt foto 60). Keerasin servadetaili ringi, paremad pooled väljapoole. Serva õmblesin masinaga mütsipesa külge.
5. Ühendasin voodri ja mütsipealse. Asetasin pealmise osa voodrile nii, et vasakud küljed jäid kokku, nagu valmis mütsil ja pöörasin tagumisel poolel lambanahkse voodri serva sametkangale peale. Mütsi esiosas panin kopranahkse serva ja voodrinaha serva kõrvuti, mitte üksteise peale ja ühendasin (vt joonis 16, 17).

Joonis 16. Mütsi tagumine pool

Joonis 17. Mütsi esimene pool

Foto 60. Keerupael

Pealse ja voodri ühendamine

Pealse, serva ja voodri ühendamine

11. LONTMÜTS

Foto 61. ERM 17626 Lügänuše

Foto 62. Lontmüts 11

Lügänuše ERM 17626 (vt foto 61).

Muuseumile kinkinud 1914. aastal Anna Talma. Lügänuše kihelkond, Erra vald, Aidu küla. Müts on tehtud umbes 70 aastat varem st 1844. aastal. (Loite 2017, lk 143,146)

Lontmüts on õmmeldud tumedast karvata parknahast, sees on voodriks karvane hele lambanahk. Neli „kõrva“, kaks ees ja kaks kummalgi küljel on tumeda pügatud karvaga lambanahast. Pealagi on ovaalse kujuga ja küljetükid paiknevad sellega täisnurga all. Pealae õmbluse vahel on teraskant ühe katkematu ribana ümber pealae ovaali. Õmbluseks on kasutatud linast kahekordset niiti ja õmmeldud on käsitsi järelpistetega. Esimene ja tagumine „kõrv“ on ülemist serva pidi mütsi külge kinni õmmeldud, külgmised on lahtiselt. Kõrvadel on õmblus tehtud seespoolt ja siis ümber pööratud, saades puhta serva väljaspoole ja õmblusvarud sissepoole. Külgmised kõrvad katavad alumises servas tagumist ja esimest kõrva. Mütsi pealmine nahakiht on keeratud servas 0,8 cm sissepoole kandiks ja üleloomispistetega kinnitatud, pistete vahe on 0,5 cm. Mütsi on hiljem parandatud jämeda puuvillase niidiga.

Mütsi (vt foto 62, lõikejoonis lisa 8, lisa 12) õmblesin pruunist kroomnahast, kõrvad pruunikarvalisest lambanahast ja voodri valgest lambanahast.

Tööde järjekord:

1. Mütsivoodri lõikasin välja valgest lambanahast õmblusvaruga 0,7 cm ja õmblesin käsitsi üleloomispistetega.
2. Mütsipesa detailid lõikasin õmblusvaruga 0,7 cm (vt foto 63). Teraskandi lõikasin laiuslega 2 cm, kokkumurtuna jäi valmiskandi laius 1cm. Teraskanti tuleb jätkata nagu kanga kantigi diagonaalselt, siis ei jää kokkumurtud koht väga paks (vt foto 64).

3. Pealae terasega õmblused õmblesin käsitsi eelpistes.
4. Klappide õmblemiseks panin pruuni karvaga lambanaha ja kroomnaha paremad pooled vastastikku ja õmblesin nahamasinal kokku (vt foto 65). Keerasin paremad pooled peale (vt foto 66).
5. Välimise serva keerasin mütsi sissepoole ja kinnitasin üleloomispistetega voodri külge.
6. Terve välimise serva õmblesin läbi nelja nahakihi nii, et pisted jäid karvade sisse peitu. See tagab selle, et mütsi kõrvad ja klapid hoiavad kenasti püsti ja vooder ei hakka alt välja turritama (vt joonis 18).
7. Klapid kinnitasin paari pistega mütsi külge. Kõrvaosad jäid lahti, nii saab neid vajadusel alla käämata.

Foto 63. Mütsipesa detailide lõikamine

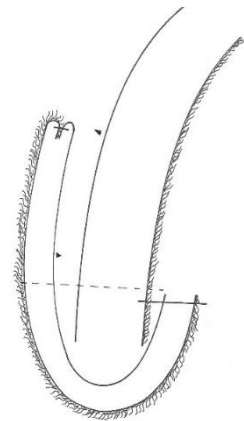
Foto 64. Teraskandi jätkamine

Foto 65. Klappide õmblemine

Foto 66. Valmis klapp

Joonis 18. Klappide, pealse ja voodri ühendamine

12. RUHNU MÜTS

Foto 66. ERM A509:3433 Ruhnu

Foto 67. Ruhnu müts 12

ERM A 509:3433 Ruhnu müts (vt foto 66) on pealt valmistatud tumesinise villase ja toimse poekangaga. Mütsi pealagi on õmmeldud neljast siilust. Esimesed siilud on näoäärest kumeralt lühemaks lõigatud, tagumised osad on sirge äärega. Pealmine kangas on õmmeldud masinaga. Lambanahkne vooder on õmmeldud käsitsi üleloomispistetega. Kõrvade peale käiv serva tükk on eraldi külge õmmeldud. Mütsi esiosa karvaga kaunistusriba on üleloomispistetega mütsi külge õmmeldud. (Mägi 2019, lk 28)

Minu õmmeldud mütsil (vt foto 67, lõikejoonis lisa 9, lisa 12) on ainuke erinevus eelnevalt kirjeldatud mütsiga see, et ma ei õmmelnud lambanahast klappi otse mütsi külge, vaid tegin nagu Soome muuseumis oleval mütsil (vt foto 68) esiklapile kangast taguse, nii jääb klapi serv korrektsem.

Foto 68. Ruhnu müts Soome Rahvusmuuseumi kogudest

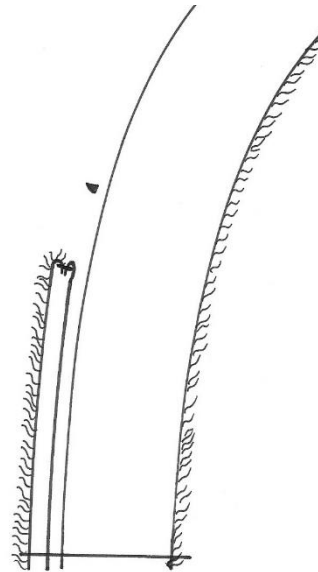
Allikas: Finna.fi SU4106:451

Tööde järjekord:

1. Voodri lõikasin valgest lambanahast õmblusvaruga 0,5 cm ja õmblesin karusnahamasinal (vt foto 70).
2. Kangast mütsipesa detailid ja klappide tagused lõikasin välja õmblusvaruga 1 cm.
3. Pruunist lambanahast serva kaunistusdetailid lõikasin õmblusvaruga 1 cm.
4. Kangast mütsipesa õmblesin masinal.
5. Õmblesin valmis mütsi serva ja esiklapi. Lambanaha ja kanga paremad pooled paigutasin vastastikku ja õmblesin nahamasinaga kokku. Pöörasin detailid ringi, õmblusvaru sissepoole (vt foto 71).
6. Voodri ja mütsi pealmise osa asetasin paremate pooltega vastastikku kokku ja tagumise klapi panin nende vahele. Õmblesin serva käsitsi eelpistes kokku (vt foto72) kuni esiklapini ja keerasin lahtisest osast mütsi parema poole peale, õmblused sissepoole.
7. Esiklapi alumise serva panin voodrinaha servaga kohakuti ja kinnitasin üleloomispistetega pealtpoolt (vt joonis 19). Esiklapi ülemine serv on kinnitatud üksikute pitsetega mütsi külge.

Foto 70. Mütsi vooder

Joonis 19. Esiklapi ühendamine

Foto 71. Esiklapp

Foto 72. Serva õmblemine

13. RUMM- MÜTS

Foto 73. ERM 125:19 Palamuse

Foto 74. Rumm-müts 13

Minu kirjeldatud Palamuse rumm-mütsi ERM 125:19 (vt foto73) ringikujuline lapik pealaeosa on tõenäoliselt õmmeldud musta värvi villasest toimses koes poest ostetud kangast. Mütsi serva nahalt on karv üsna maha kulunud, aga tegu tundub olevat musta karvase lambanahaga. Serv on umbes 9 cm laiune ja õmmeldud kokku kahest ribast. Nahka on kasutatud säästlikult ja serva ribad on väiksematest tükkidest kokku õmmeldud. Ümmargune pealagi on läbimõõduga 23 cm ja mütsi ümbermõõt on 70 cm. Ühendusõmblus riide ja nahast serva vahel on tehtud käsitsi eelpistetega ja kahekordse linase niidiga. Vooder on puuvillasest kangast ja puuvillase vateeringuga ning masinal läbitepitud. Vooder ja pealmine osa on ühendatud allservas musta kahekordse puuvillase niidiga ja suurte rohmakate üleloomispistetega ning käsitsi. (Mägi 2019, lk 29, 30)

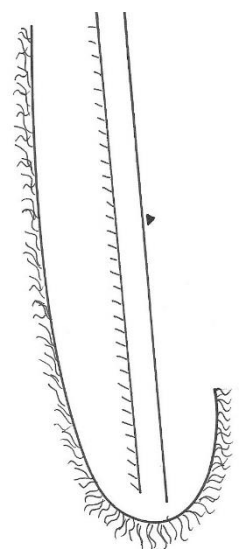
Valminud mütsil (vt foto 74, lõikejoonis lisa10, lisa 12) on nahast õigupoolest ainult serv, ülejäänud on mustast sametist ja vooder linasest kangast puuvillavatiiniga. Servaks kasutasin vana lambanahkset talvemantli kraed (vt foto 75). Seekord ei õmmelnud ma esimesena voodrit, vaid alustasin mütsi pealmisest osast. Põhjuseks oli välimise materjali nappus, mis tingis mütsi suuruse ja vooder tuli teha pealmise osa mõõtude järgi.

Tööde järjekord:

1. Mustast sametist ringikujulise pealaeosa lõikasin õmblusvaruga 1 cm (vt foto 76).
2. Lõikasin nahast servadetaili.
3. Mütsi õmblesin käsitsi eelpistetega (vt foto 77).
4. Mõõtsin voodri suuruse pealse järgi ja lõikasin voodri välja linasest riidest ja vatiinist.
5. Pealmise serva keerasin mütsi sissepoole voodrile katteks ja ühendasin üleloomispistetega (vt joonis 20).

Foto 75. Mütsi lambanahkne serv

Joonis 20. Pealse ja voodri ühendamine

Foto 76. Pealaeosa lõikamine

Foto 77. Pealaeosa ja serva ühendamine

14. MÄRKUSED:

1. Osadel mütsidel lõikasin tulenevalt materjalist ja tegumoest peale õmblemist õmblusvaru väiksemaks, osadel mitte. Mõnikord jäi terasega õmbluse tulemus ilusam, kui õmblusvaru oli lühem ja kant jäi püsti hoidma. Samas teinekord oli suuremat õmblusvaru parem küljele maha pressida. Mingit reeglit pole, kõik sõltub konkreetsest materjalist ja tegumoest.
2. Etnograafilistel peakatetel on õmlemisel kasutatud ka järelpistet, mina seda pistet ei kasutanud. Proovitöödel ei andnud järelpiste kasutamine häid tulemusi ja oli aeganõudev. Lisaks perforeeris nõelaga edasi tagasi liikumine nahka liigselt.
3. Karusnahamasinat kasutasin peamiselt karusnahkade (rebane, kobras) parandamisel ja ühendamisel. Õhema karvaga lambanahksete mütsivoodrite õmlemisel kiirendas masinaga õmblemine oluliselt mütsi valmimist. Toon näiteks, kui 20 cm käsitsi õmblus eelpistetega võttis aega umbel 20 minutit, siis sama õmblus masinal on tehtav minutiga. Paksemaid lambanahku, millel oli ka kohevam karv, õmblesin käsitsi (vt kulude tabel lisa 11).
4. Mütside pealmiste osade õmlemisel kasutasin enamasti linase keeruniidiga eelpistes tehtud õmblust, sest see jääb elastsem ja paremini vormitav. Lisaks tekib käsitsi õmmeldes pistete järgi looklev joon, mis on vanadele nahkmütsidele väga iseloomulik.
5. Kanga ja naha ühendusõmblused tegin kas nahamasinal või käsitsi. Karusnahamasina õmblus sobib, kui tegemist on mittehargneva riidega, sest masinaõmblus on ainult 0,5 cm lai.
6. Asendasin ajaloolistel mütsidel vaheriideks kasutatud paksu linase kanga liimiriidega. Linataku ja villa vooderdised asendasin puuvillavatiiniga. Need materjalid on kaubanduses lihtsamalt kättesaadavad, samuti on need tunduvalt kergemad ja kandjasõbralikumad.

KOKKUVÕTE

Käesolev lõputöö on järjeks minu seminaritööle „Eesti meeste etnograafilised nahast peakatted 18.–20. sajandi alguseni“ (Mägi, 2019). Lõputöös kasutasin eelneva uurimuse käigus kirjeldatud mütside lõikejooniseid ja mõõte. Eesmärgiks oli: 1) kontrollida mütsilõigete sobivust, 2) ömmelda valmis kümme eritüübilist peakatet, 3) kasutada nii tänapäevaseid, kui ka traditsioonilisi õmblusvõtteid ja materjale nii, et säiliks algupärane välimus.

Tänapäeval ei kanta rahvariiete juurde nahast talvemütse, vaid viltkaabut. Pean oluliseks tutvustada nahast talvemütse sobivama lisandina talviste meesteriiete juurde. Samas sobivad need peakatted ka tänapäevasteks aksessuaarideks.

Kahes esimeses peatükis andsin lühikese ülevaate meeste talviste peakatete ajaloost ja kandmisviisidest. Piltidelt võib näha vaevu kõrvadeni ulatuvaid, kui ka sügavalt silmini peas istuvaid mütse.

Kolmandas peatükis selgitasin naha õmblemisega seotud mõisted, nagu naha lihapool, parem pool, pahem pool, mütsisiilud, mütsipesa ning tõin välja jooniste tingmärgid. Kirjeldasin levinumaid pistete tüüpe, mida ajalooliste peakatete käsitsi õmblemisel kasutati.

Neljandas peatükis kirjutasin mõningatest nahaõmbluses kasutatavatest tehnikatest, nagu terasega õmblus, õmbluste viimistlemine, dubleerimine liimiriidega.

Viiendas ja kuuendas peatükis andsin ülevaate mütside õmblemisel kasutatud materjalidest ja töövahenditest. Siinkohal tuli olla leidlik parimate kättesaadavate materjalide kindlaksmääramisel. Taaskasutasin vanu nahkrõivaid, mantlikraed ja praaknahku, õmblemiseks linasest lõimejääke. Välistel mütsidetailidel kasutasin värvimata pruuni karvaga lambanahka, sest see mõjus loomulikumalt, kui tööstuslikult värvitud nahk. Asendamatud töövahendid on korralikud nahanõelad, karusnaha lõikamise nuga, tangid, sõrmkübarad ja nahaõmblusmasinad. Mütside lambanahksed voodrid ja karusnahast detailid õmblesin enamasti karusnahamasinal, see kiirendas oluliselt toote valmimist. Teated esimestest õmblusmasinatest Eestis on 1854. ja 1861. aastast.

Seitsmendas osas kirjeldasin nahkmütside valmistamiseks vajalikke eeltöid: nahkade venitamine, karusnahalt defektide väljalõikamine ja parandused, mütsi mulaažide õmblemine jne.

Järgnevates peatükkides kirjutasin lähemalt erinevate peakatete valmistamisest. Igale mütsitüübile pühendatud lõik algab etnograafilise peakatte kirjeldusest, seejärel on toodud uue mütsi valmistamise kirjeldus. Lisasin ka hulgaliselt pildimaterjali ja läbilõikejoonised.

Valminud peakatted on väga sarnased muuseumis uuritud originaalidega, vaatamata tänapäevaste materjalide, nagu kroomnahk, polüesterniit, liimiriie ja puuvilavatiin, kasutamisele. Tänapäevane rõivanahk ja puuvillavatiin on kergemad ning kandjasõbralikumad. Välimisi pealae õmblusi tegin pigem käsitsi, aga olulist vahet masinõmblusega ei ole näha. Käsitsi õmblemine on vältimatu kohtades, kus masinaga ligi ei pääse või kus õmblus jääb näha, samuti mitme paksema kihi ühendamisel mütsi servas.

Käsiti õmblemise eelised: 1) õmblus on elastsem ja käe all paremini vormitav, 2) õmblusele tekib nõela liikumist järgiv iseloomulik sikk-sakk joon. Masinaga õmblemine aga kiirendab oluliselt toote valmimist. Otsuse, kas kasutada masin- või käsitsiõmblust, tegin lähtuvalt materjalist ja mudelist. Mingeid kindlaid reegleid välja tuua ei saa.

Edaspidi tahan uurida ja nõ läbi õmmelda veel erinevaid mütsitüüpe. Loodan, et edaspidi kantakse täiskomplektseid rahvarõivad ka talvistel pidudel. Sinna juurde sobiksid suurepäraselt nahast talvemütsid. Algupärased mütsid on mugavad, praktiliste lõigetega ja annavad suurepäraselt algmaterjali ka tootearenduseks ning uute tänapäevaste mudelite väljatöötamiseks.

KASUTATUD ALLIKAD

Alandi, I., Kuiv, K., Tkatsuk, I. 2013. Õmblusseadmed. Tallinn: Innove.

Loite, K. 2017. Virumaa rahvarõivad. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Loite, K. 2020. Autori intervjuu. Rakvere. 31. märts.

Manninen, I. 1927. Eesti rahvariiete ajalugu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Mägi, K. 2019. Eesti meeste etnograafilised nahast peakatted 18.–20. sajandi alguseni. [Seminaritöö] TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Orlova, R. ja Veenpere, M. 2011. Õpime rätsepaks: särgid, pluusid, kleidid ja vestid. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Piiri, R. 2017. Suur mütsiraamat. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Tuulik, D. 2012. Õmblusniidid. <http://ekool.ttk.ee/failid/O/objekt/12/omblusniidid/omblusniidid/>, (10.03.2020)

Valge, E. 2019. Naha materjaliõpetus. [Käsitöökirjaline loengukonspekt]. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

Eesti Rahvaluule Andmebaas. 2019. <https://www.folklore.ee/ebaas/>, (11.03.2019).

EKOOL.TKTK. 2020. Tallinna Tehnikakõrgkool. Siledad ja karvastatud nahkade juurdelõikus.

https://ekool.ttk.ee/pluginfile.php/26096/mod_resource/content/0/NAHKADE_JUURDELOIKUS_JA_OMBLEMINE.pdf, (9.03.2020).

EKOOL.TKTK. 2020. Tallinna Tehnikakõrgkool. Naturaalsed nahad.

[https://ekool.ttk.ee/pluginfile.php/25416/mod_resource/content/0/Nahkade_toeetlemine. Omadus.pdf](https://ekool.ttk.ee/pluginfile.php/25416/mod_resource/content/0/Nahkade_toeetlemine_Omadus.pdf), (20.03.2020).

FINNA.FI. 2019. Soome muuseumide, arhiivide ja raamatukogude otsimootor. www.finna.fi

MUIS. 2020. Eesti Muuseumide Veebivärv www.muis.ee, (10.03.2020).

RMK. 2020. Riigimetsa Majandamise Keskus.

<https://www.rm.k.ee/metsa-majandamine/jahindus/jahiulukid/kobras>, (16.03.2020).

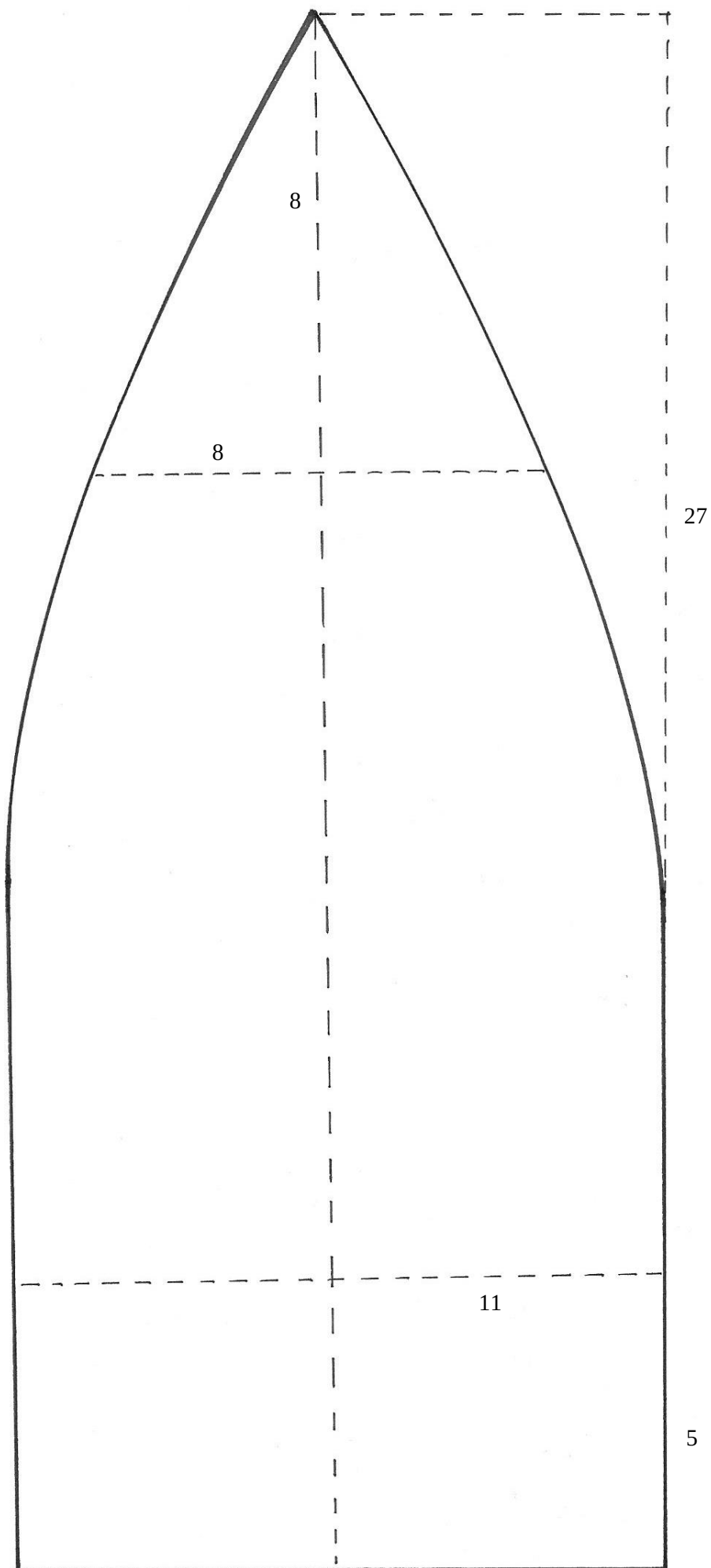
ERM KV 45 M. Parv, V. Johannes, E. Tiks, D. Lepson

TEKSTIILIKOGU ESEMED

ERM A 509:3436 Lääne-Nigula	ERM 14664 Vändra
ERM 16147 Kuusalu	ERM A 101:15 Rõuge
ERM 7357 Tori	ERM 6727 Audru
ERM 17626 Lügause	ERM 125:19 Palamuse
ERM A 509:3433 Ruhnu	ERM A 300:15 Ruhnu
ERM 19430	ERM A 509:3434
ERM A 332 Mustjala	ERM 16168 Kadrina
ERM A273:199	ERM 292: 82 Mustjala

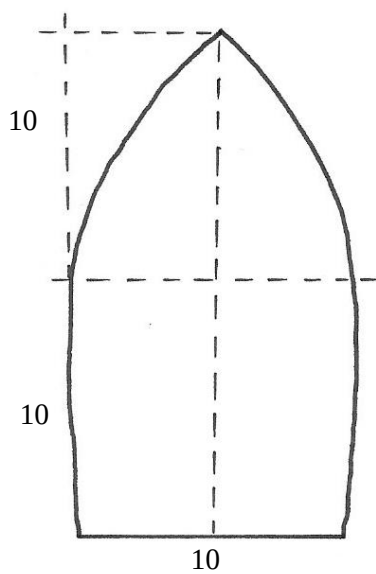
LISAD

Lisa 1 Härjasüdamemüts 8 lõikejoonis

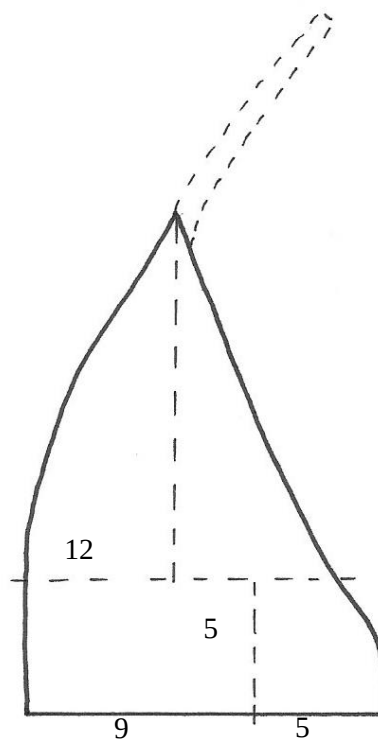

Joonis 1:1

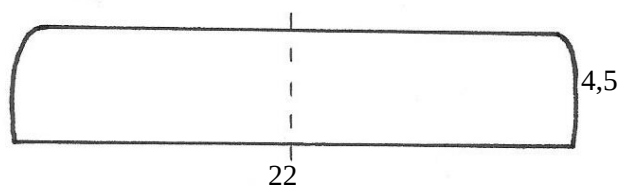
Lisa 2 Läki-läki 9.1 lõikejoonis

Mütsisiil 6 tk

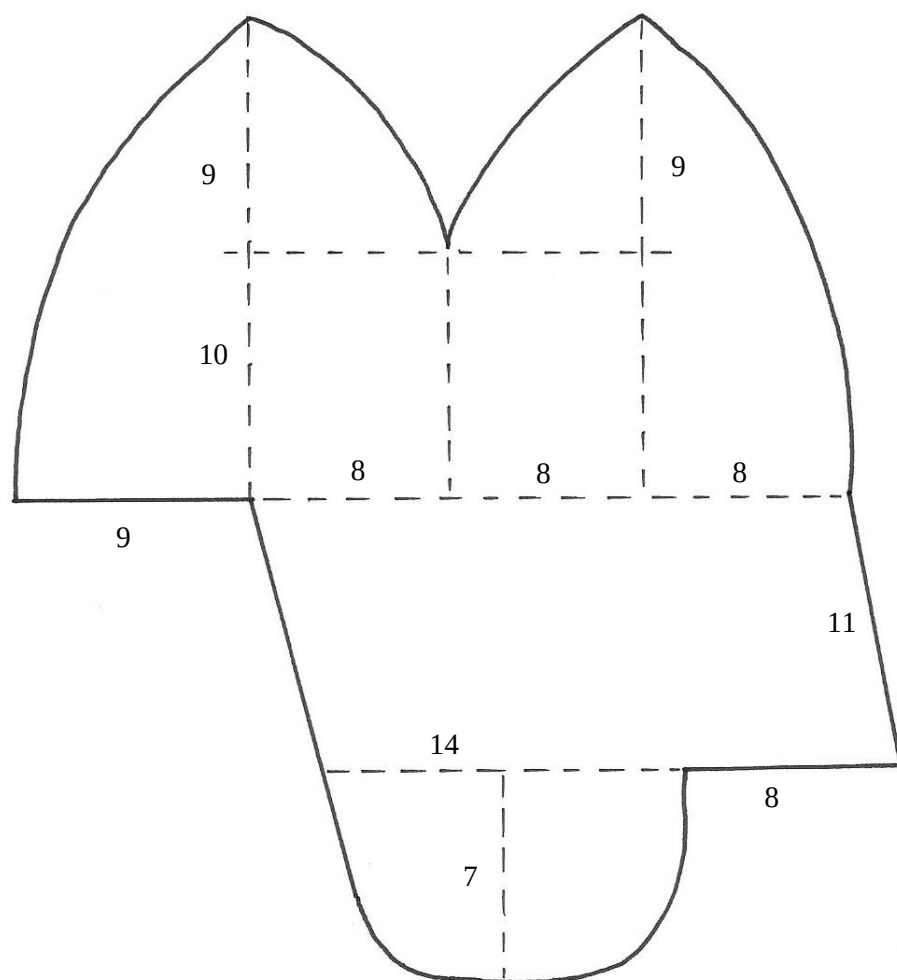

Kõrvaklapp 2 tk

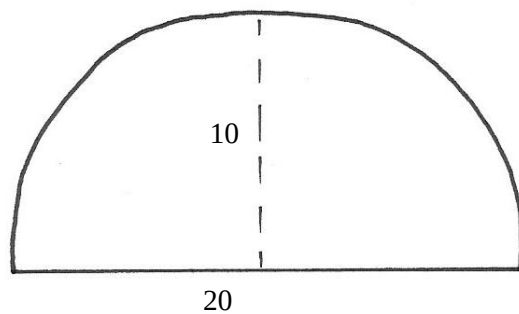

Esi – ja tagaklapp 2tk

Lisa 3 Läki-läki 9.2 lõikejoonis

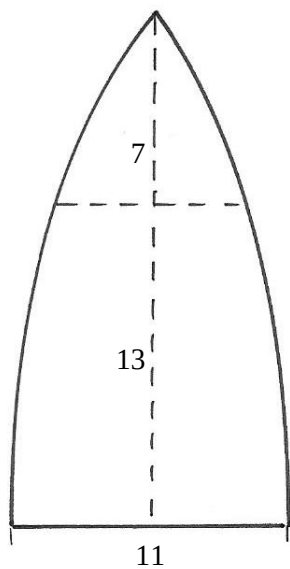

Külg 2tk

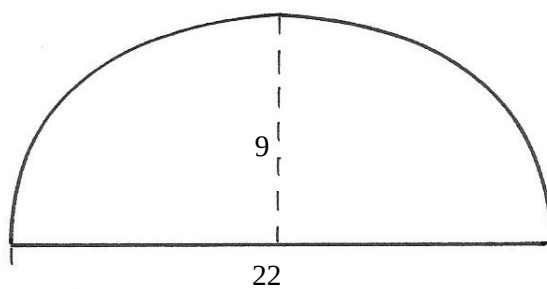

Esiklapp 1tk

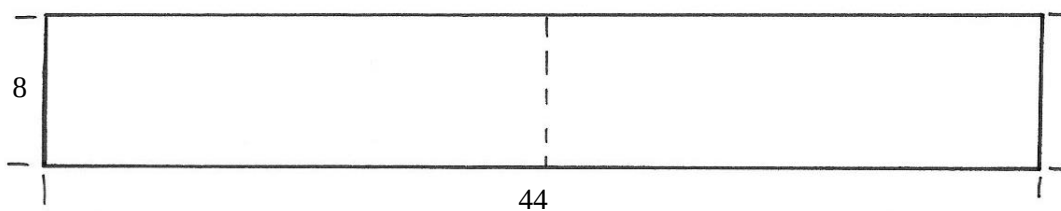
Lisa 4 Läki-läki 9.3 lõikejoonis

Mütsisiil 6 tk

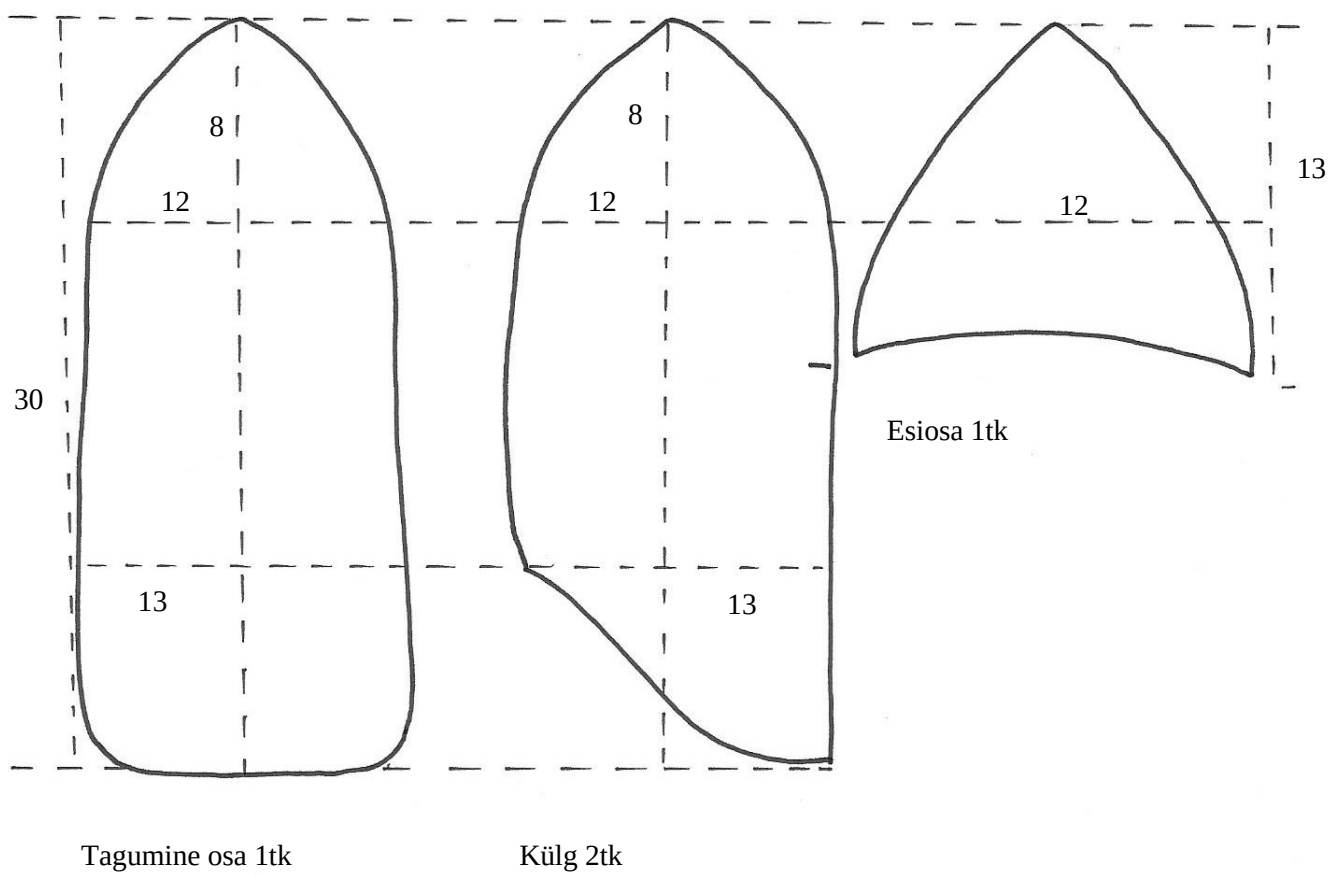

Esiklapp 1 tk

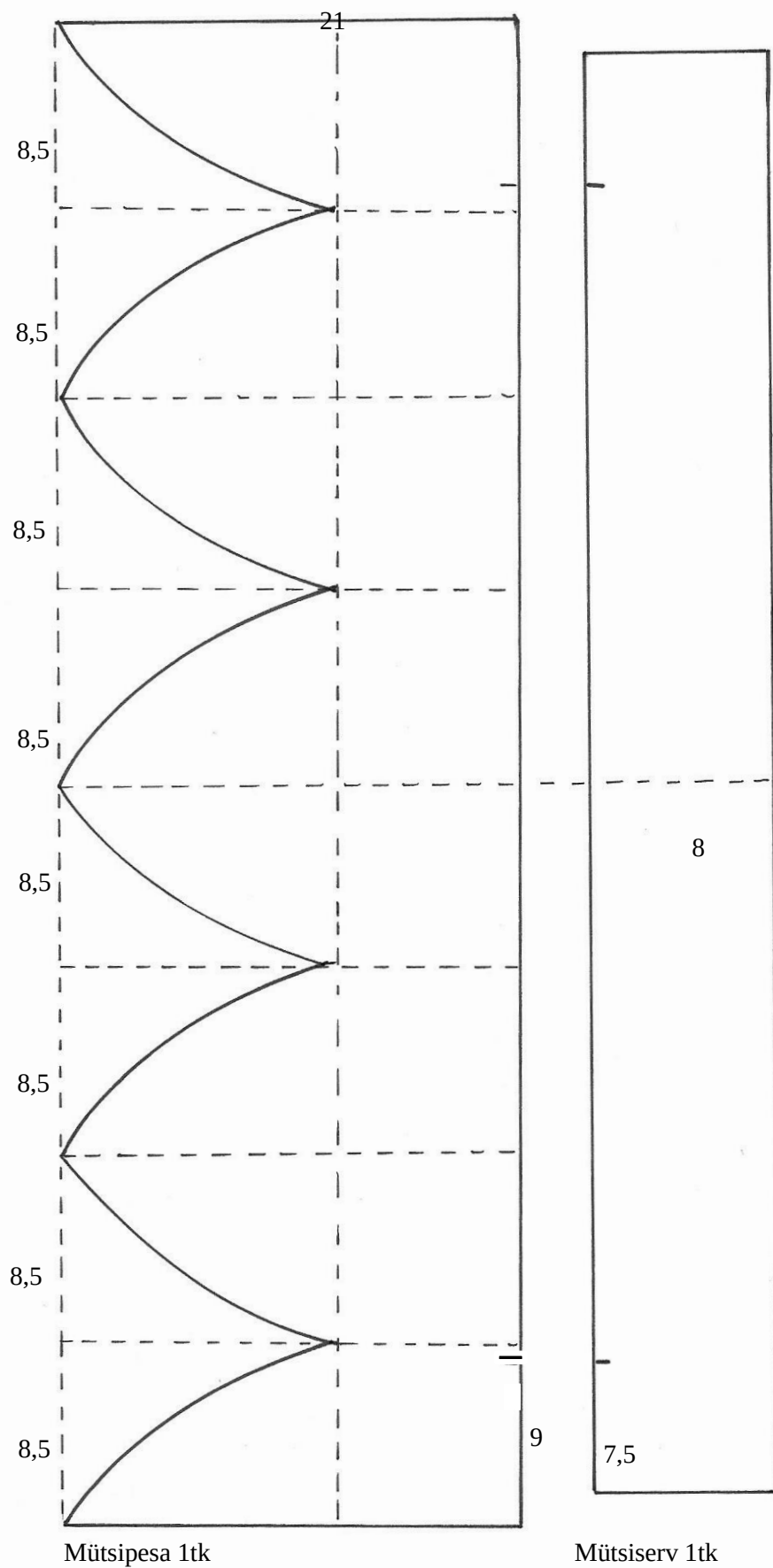
Tagumine serv 1tk

Lisa 5 Läki-läki 9.4 lõikejoonis

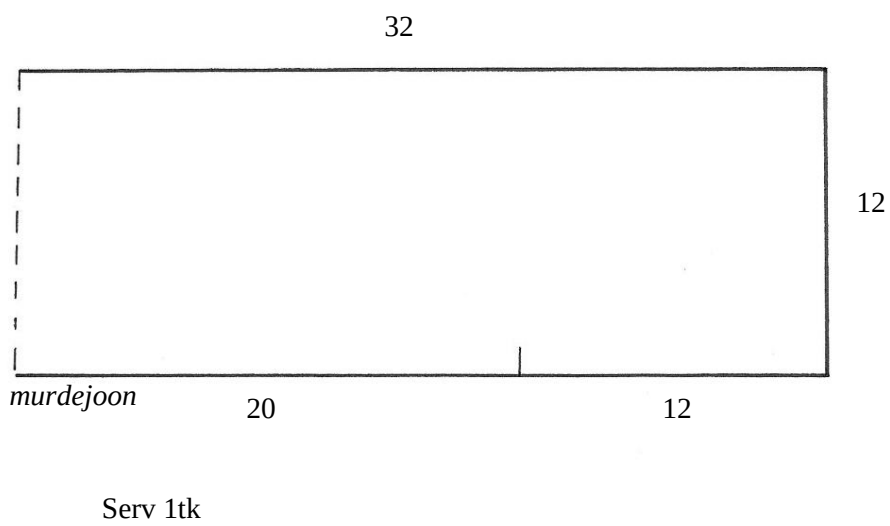
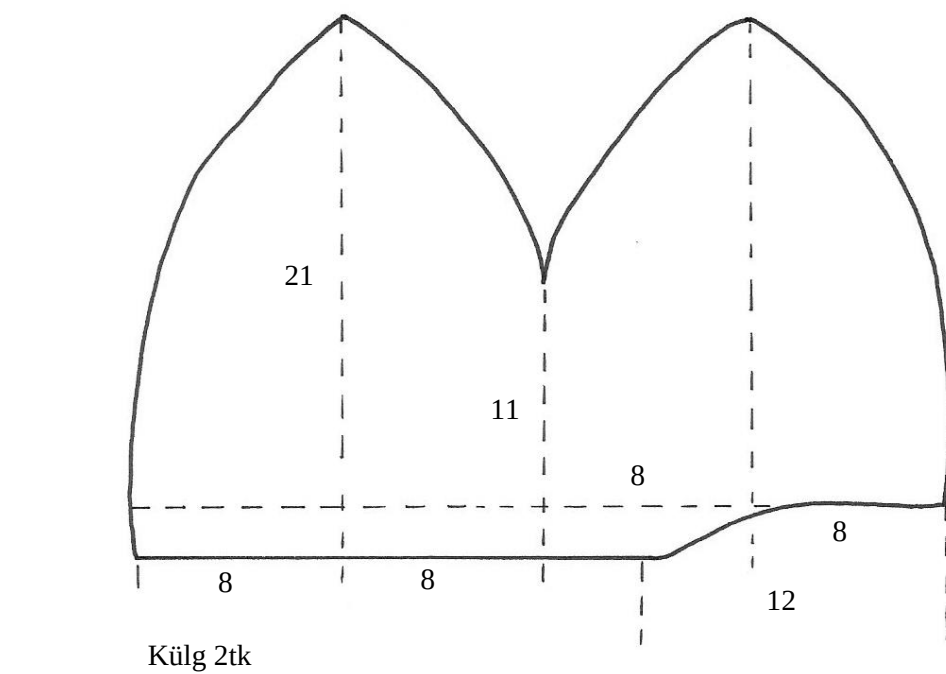

Joonis 1:3

Lisa 6 Soome müts 10.1 lõikejoonis

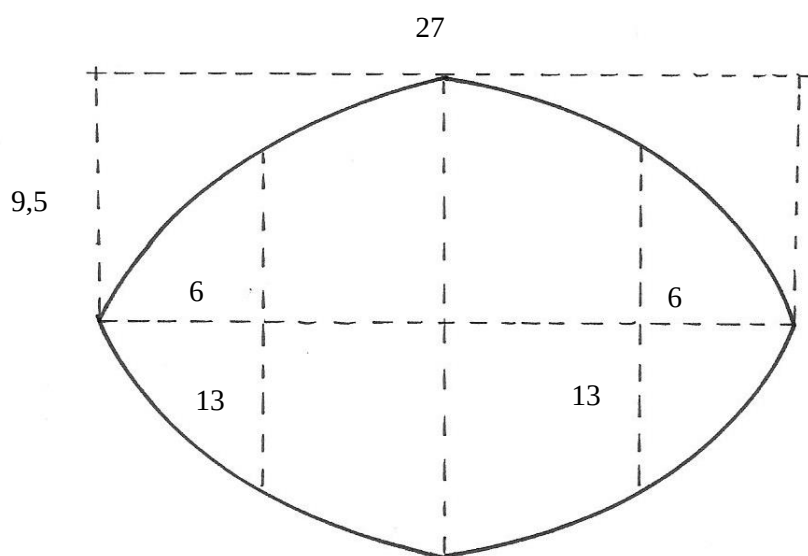

Lisa 7 Soome müts 10.2 lõikejoonis

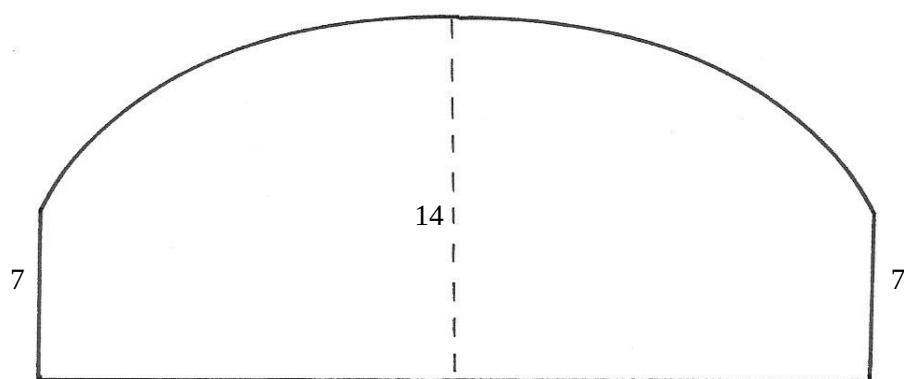

Joonis 1:3

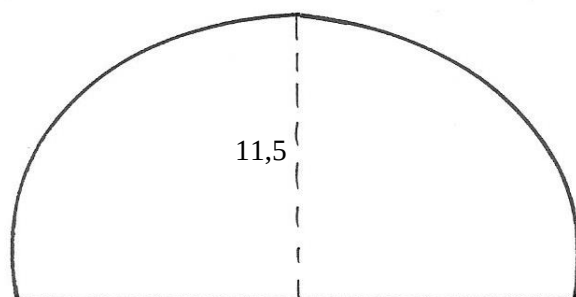
Lisa 8 Lontmüts 11

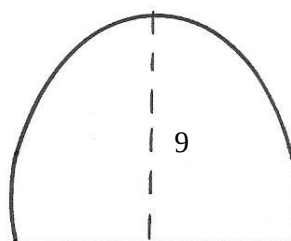
Pealagi 1tk

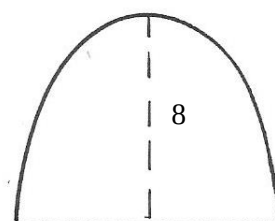
Külg 2 tk

Küljeklapp 2 tk

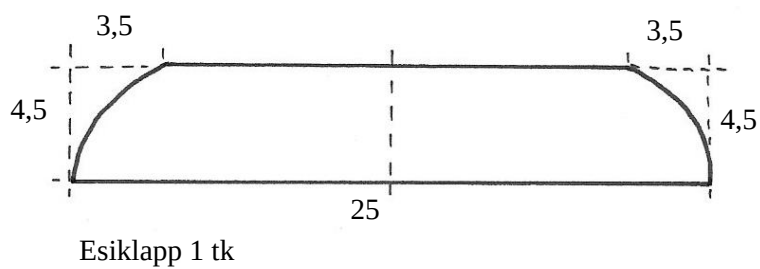
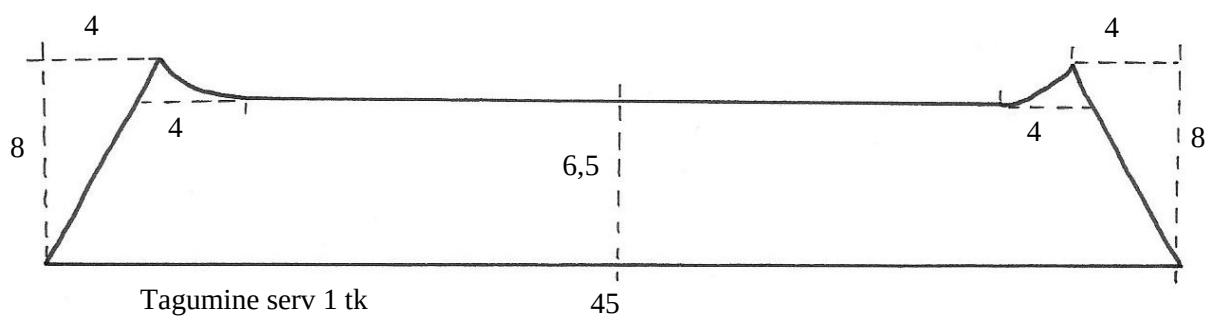
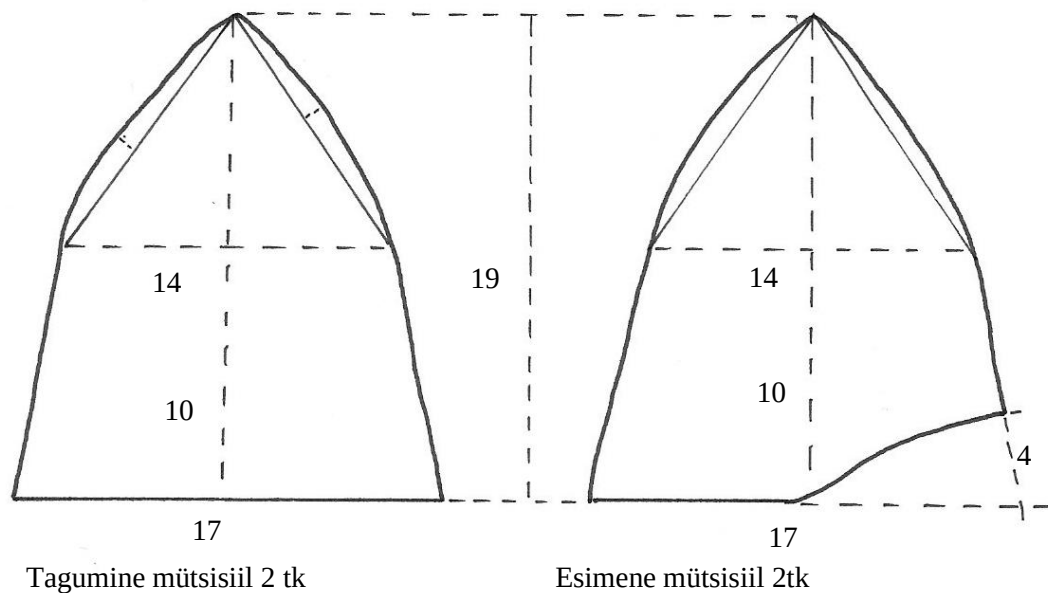

Esiklapp 1tk

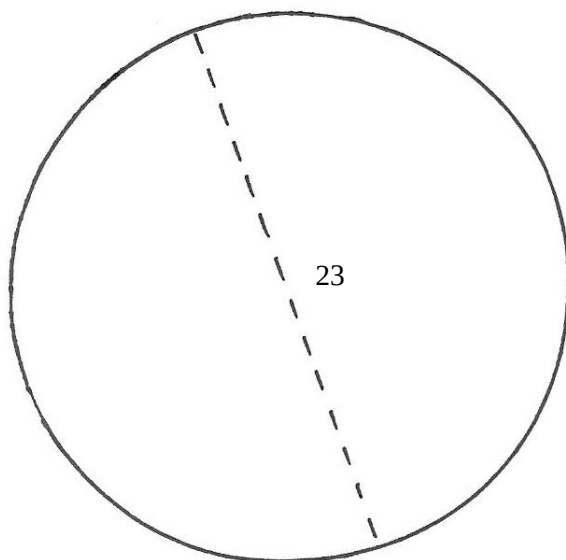

Tagaklapp 1tk

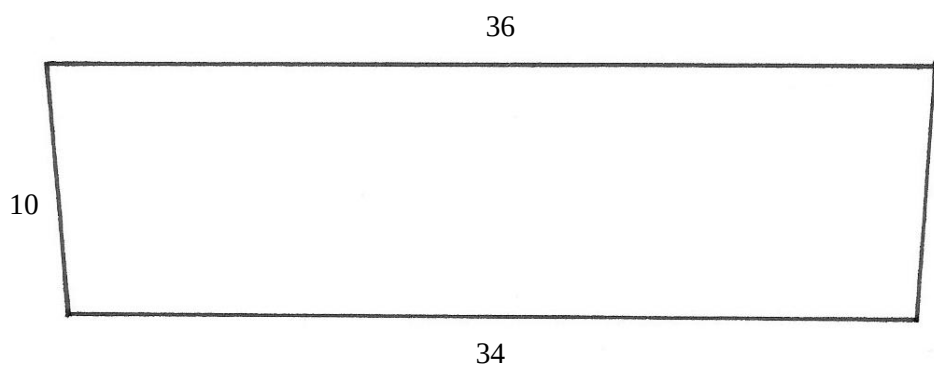
Lisa 9 Ruhnu müts 12

Lisa 10 Rumm - müts 13

Pealagi 1tk

Serv 2tk

Joonis 1:3

Lisa 11 Kulude tabel

Nr.	Mütsitüüp	Ajakulu	Ligikaudne materjalikulu				
			Pruuni karvaga lambanahk	Valge karvaga lambanahk	Kroom- nahk	Kangas (linane, villane, samet)	Karusnahk (hüljes, kobras, rebane)
8	Härjasüdamemüts	12h	25 dm ²				
9.1	Läkiläki	18h	13,5 dm ²	20 dm ²	30 dm ²		
9.2	Läkiläki	17h	17,5 dm ²	20 dm ²	32 dm ²		
9.3	Läkiläki	20h		18 dm ²	30 dm ²		10,5 dm ² hülgenahk
9.4	Läkiläki	23h		20,5 dm ²	20,5 dm ²		1 rebase- nahk
10	Soome müts	9h	12 dm ²		24,5 dm ²	25x70 cm linane+vatiin	
10.1	Soome müts	18h		20 dm ²		40x140 cm samet	10,5dm ² kopranahk
11	Lontmüts	25h	12 dm ²	21 dm ²	32 dm ²		
12	Ruhnu müts	12h	9,6 dm ²	18 dm ²		25x140cm villane	
13	Rumm-müts	10h	8.58dm ²			26x26cm samet, 26x70cm linane+ vatiin	

*Nahkade mõõtühik on ruutjalg (foot) :1ft² = 9,28 dm². Nahkade alumisele pinnale markeeritakse pindala suurus ruutdetsimeetrites, sest ka naha hind on määratud 1-le dm² -le. (ekool lk8)

Lisa 12

Soome müts 10.1

Härjasüdamemüts 8

Rumm-müts 13

Läki-läki 9.1

Läki-läki 9.2

Soome müts 10.2

Ruhnu müts 12

Lontmüts II

Läki-läki 9.3

SUMMARY

This thesis „Estonian men’s ethnographical leather hats made with modern techniques“ is a follow-up to my research paper “Estonian men’s ethnographic leather headwear from the 18th to the 20th century’s beginning” (Mägi, 2019). Within the thesis I used previously described measurements of the sewing patterns which I had researched. The goal was: 1) check the suitability of the sewing patterns of the hats, 2) sew 10 different types of headwear, 3) use modern, as well as traditional sewing methods and materials, so as to preserve the original appearance.

Nowadays leather winter hats are not a part of traditional folk costumes. Felt hats are used instead. I find that it is important to introduce winter hats as a more suitable part of winter menswear. These hats are also fitting to be modern-day accessories.

In the first two chapters I give a brief overview of men’s winter headwear throughout history and the different ways to wear them. From the pictures can be seen a large variety of hats, ranging from ones that barely reached the ears, to some that rested deep enough on the head to almost cover the wearers eyes.

Within the third chapter I explain the terminology of sewing leather such as the meat side, right side, left side, hat panels, hat nest and symbols used in the diagrams. I also brought out the more common types of stitching, that were used in hand-sewing historical headwear.

The fourth chapter is where I write about some of the leather sewing techniques like steel stitches, finalizing stitches, and doubling using glue fabric.

Within the fifth and sixth chapter I give an overview of the materials and tools used to sew the hats. Here I had to be creative to find the most suitable materials available to me. I recycled old leather clothes, leather collars and different leather scraps. For the outer details of the hats I used uncolored sheepskin with brown fur because it looked more natural than colored leather. Irreplaceable tools were proper leather needles, a leatherworking knife, pliers, finger guards and leather sewing machines. The hats' sheepskin lining and fur details I mostly sewed used a leather sewing machine which majorly accelerated the products creation. The first sewing machines within Estonia were reported back in the years 1854. and 1861.

In the seventh chapter I describe the different types of necessary preliminary work to make the hats: stretching the leather, cutting out defective parts of the leather, sewing the imitations etc.

Within the following chapters I describe more in-depth the process of making the different hats. Every type of headwear has a dedicated paragraph which begins from the ethnographic headwear to making of the new hat. I also added vast amounts of visuals.

The finished hats highly resemble the original ones researched in the museum, despite the modern materials: polyester string, glue fabric and cotton batting. Modern equivalents are simply lighter and more user-friendly. The outer head stitching I preferred to do by hand, but there was no noticeable difference in comparison to the machine's stitching. Sewing by hand is inevitable in places such as where it is not possible to get near with the machine, where the stitching is visible and when combining multiple thick layers on the edge of the hat.

The positive sides to sewing by hand: 1) The stitching is more elastic and more moldable by hand, 2) onto the stitching appears a more personality rich zigzag pattern. Using a machine does make the process much quicker of course. The decision between sewing by hand or with the machine I made depending on the situation and materials and I cannot bring out an emplaced rule on how I decided this.

In the future I would want to research even more about different types on headwear and try my hand in recreating them. I hope that onwards people will wear traditional folk costumes at winter festivities. In that scenario a leather winter hat would work very well. The original hats are comfortable, practical and give fantastic sources to use for modern product development as well as figuring out entirely new models.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Katre Mägi

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Tänapäevaste võtetega valmistatud Eesti meeste etnograafilised nahast peakatted“, mille juhendaja on Made Uus, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Katre Mägi

20.05.2020